

VALJALA PÕHIKOO

EMMA KURIS

9. KLASS

TURJA KÜLA MUUTUSTE TUULES. MÕISAAJAST TÄNAPÄEVANI

JUHENDAJAD ÕP ESTER VAIKSAAR, AHTI KURIS (INNOVA KONSULTATSIOONID OÜ)

SISSEJUHATUS

Uurimistöö teema valikul lähtusin soovist käsitleda oma koduküla ja selle lähipiirkonna ajalugu. Seni ei olnud ühtki uurimistööd Turja küla kohta kirjutatud. 8. klassis, kui pidime koostama kohustusliku loovtöö, otsustasin uurimistöö kasuks.

Siinse uurimistöö teema on „Turja küla muutuste tuules. Mõisaajast tänapäevani“. Töö peamised eesmärgid on: koguda Turja küla ajaloo kohta nii palju materjali, kui on kättesaadav ja võimalik, see üles kirjutada ja jagada uurimistööd kohalike inimestega.

Sellest lähtuvalt püstitasin konkreetsemad uurimisküsimused, millele püüdsin vastust leida:

- esiteks, millal sai Turja küla alguse, millest vestavad vanad legendid, kus olid Turja küla muistsed sadamakohad ja vanemad talud, kuidas olid omavahel seotud Turja ja Võhksa mõis;
- teiseks, kas kalapüük on olnud Turja elanike peamine tegevusala, kuidas said Eesti Vabariigi ajal hakkama asundustalud ja asunikud, kuidas külaelu sel perioodil muutus;
- kolmandaks, kuidas tuli Turja küla rahvas läbi teisest maailmasõjast ja okupatsioonidest, millal loodi kolhoos, kuidas kolhoosikorraga kohaneti ja kuidas mõjutas küla kolhoosiaja lõpp.

Uurimistööks vajaliku info saamiseks kasutasin järgmisi meetodeid:

- kirjanduslike allikate kasutamine (raamatud, ajalehed, käsikirjad);
- olemasolevate andmete kasutamine (arhiivid, perekonnaarhiivid, muuseumid);
- andmete kogumine (intervjuud, mälestused), internetiotsing (uurimisteemaga seonduvad artiklid), info analüüsimine ja faktide võrdlemine.

Uurimistöö on jaotatud kolme peatükki. Esimene peatükk keskendub Turja küla varasemale ajaloole. Teine peatükk analüüsib eluolu Turja külas Eesti Vabariigi perioodil. Kolmas peatükk käsitleb sõja, Nõukogude okupatsioonide ja metsavendluse mõju Turja küla ajaloole ning annab ülevaate kolhoosikorra perioodist.

Minu uurimistöö põhineb suurel osal loetud kirjandusel. Väga heaks lähtekohaks on Bruno Pao kohalikku ajalugu käsitlevad raamatud „Valjala“ ja „Küla uuenemine“. Kahjuks leidub neis mõningaid ebatäpsusi, mida tuli kontrollida. Väärtuslikke kolhoosiaegseid dokumente, mälestusi ja fotosid on hoiul Sakla muuseumis. Töös kasutasingi muuseumi välja antud mälestuste kogumikku „Mälestusi kolhoosist. V. Kingissepa nim. Kolhoos Saaremaal“. Eesti Vabariigi aegse Turja ja tema naaberküla Kungla eluolu on kirjeldanud Kunglast pärit Juuli Loit oma mälestustes „Kungla küla Mihkli talu eluolust“ ja „Kungla küla“, mille käsikirjad on Saaremaa Muuseumi Arhiivraamatukogus. 1920.–1930. aastate alguse Saaremaa ja Valjala kihelkonna olusid kirjeldab koguteos Saaremaa (1934).

Täiesti uue arusaamiseni oma koduküla ajaloost viis intervjuu Turja küla põliselanike Aari Antoni, Indrek Iljase ja oma isa Ahti Kurisega. Olulist lisainfot sain intervjuust Hilje Lemberi ja Heldi Väliga, kelle perekonnaarhiivides on nii olulisi dokumente kui ka nende koopiaid. Tänu nimetatud intervjuudele otsisin tõendusmaterjali Nõukogude ja Saksa okupatsioonide ajal Turja külas toimunud sündmuste kohta. Faktimaterjali sain Juta Vessiku ja Peep Varju raamatust „Saaremaa inimkaotused Saksa okupatsiooni ja teise Nõukogude okupatsiooni aastail 1941–1953“, samuti Endel Püüa raamatust „Punane terror Saaremaal 1941. aastal“ ning Garel Püüa artiklist „Metsavendlus Saaremaal pärast II maailmasõda“. Samuti pidin erinevaid fakte võrdlema ja täpsemalt uurima, sest kirjanduses levinud faktid olid kohati ebatäpsed. Neile ebatäpsustele on viidatud allmärkustes.

Minu uurimistöö esimene variant valmis 2024. aasta kevadel 8. klassi kohustusliku loovtööna. Sel õppeaastal olen tööd oluliselt täiendanud. Faktide kontrollimiseks ja teise arvamuse saamiseks intervjueerisin veel kaht Turja külast pärit inimest: Hilje Lembrit ja Heldi Välit. Turja ja Siiksaare kandis on olnud mitu laulumeistrit, kes on kohaliku elu humoorikalt kriitilistesse värssidesse seadnud. Kasutasin neidki kohaliku elu kirjeldamiseks.

Uurimistöö kirjutamine kujunes mahukamaks, kui ma esialgu arvasin. Kõige keerulisem ja aeganõudvam oli töö lõplik kokkukirjutamine ja teksti sõnastamine. Kuna intervjuudest tuli esile uusi ja huvitavaid fakte, kulus palju aega nende kontrollimisele.

Käesolev töö vajaks edaspidi täiendamist: näiteks oleks vaja lähemalt uurida kolhoosiaegset ning -järgset elukorraldust, asundustalude kujunemist maakatastri materjalidele toetudes ja küla traditsioone, sealhulgas ka koguda suulist pärimust teisteltki külaelanikelt. Kindlasti tuleks kirjutada peatükk Turja küla jaoks olulistest inimestest, kelle elutöö on olnud Turja küla jaoks oluline ja väärib mäletamist.

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	1
1. AEGADE ALGUSEST EHK TURJA KÜLA KAUGEMAST MINEVIKUST	5
1.1. Asukoht	5
1.2. Nimest.....	5
1.3. Turja muistendid ja legendid	5
1.3.1. Rootsi kuninga haud	5
1.3.2. Paoraun ja Rebaskemägi.....	6
1.3.3. Turja arstikivi ehk pesemise kivi	6
1.3.4. Surnumägi	7
1.4. Mõisaaeg.....	7
1.4.1. Turja karjamõis	7
1.4.2. Võhksa mõis	7
1.4.3. Talude päriksostmine ja Turja hiidlased	8
1.4.4. Rahvaarv	9
1.4.5. Turja küla vanad teed	9
1.5. Leib ja leivakõrvane.....	9
2. EESTI VABARIIGI AEG	11
2.1. Saaremaa kalandusest.....	11
2.2. Talud	11
2.3. Kaluriühistu ehk artell	13
2.4. Eluolust Turjal.....	13
2.4.1. Parema elu poole.....	13
2.4.2. Salapiiritus	14
3. LÄBI SÕJA- JA KOLHOOSIAJA	15
3.1. Läbi heitlike aastate.....	15
3.1.1. Kuressaare massimõrva ohvrid	15
3.1.2. Metsavennad ja Turja inimesed	18
3.1.3. Omasid välja ei antud	21

3.2. Valjala-Kõiguste kaluriühistust Kungla kolhoosi	21
3.2.1. Nõukogude kord ja kaluriühistud	21
3.2.2. Kolhoosiaja algusaastad	23
3.2.3. Sotsialistlik võistlus ja rahvaste sõprus	24
3.2.4. Turja kalasadam ja vastuvõtupunkt	27
3.2.5. Rändpüük	29
3.2.6. Sarvedega miini lugu	30
3.3. Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi Turja osakond	30
3.3.1. Turja osakonna kalurid	31
3.3.2. Kilo angerjat ja pool liitrit viina	31
3.3.3. Põllumeeste meenutusi	33
3.3.4. Kokku- ja lahkuminekid	33
3.4. Kolhoosiaeg <i>versus</i> tänapäev	34
3.4.1. Kolhoosikorra lõpp	34
3.4.2. Turja küla aastal 2024	35
KOKKUVÕTE	37
KASUTATUD ALLIKAD	39
LISAD	42
Lisa 1. Turja küla asukoht Saaremaa kaardil	42
Lisa 2. Turja mõisa kaart 1786. aastal	43
Lisa 3. Turja karjamõis. Turja mõisa kaart 1786. aastal	44
Lisa 4. Turja mõis: revisjonilehed 1782. aastal	45
Lisa 5. Metsavend August Säkki ülekuulamise protokoll koopia	47
Lisa 6. Intervjuu 2024	52
Lisa 7. Turja majapidamised 2024. aastal. Suuline info Ahti Kuriselt	68

1. AEGADE ALGUSEST EHK TURJA KÜLA KAUGEMAST MINEVIKUST

1.1. Asukoht

Turja on väike mereäärne küla Lõuna-Saaremaal, täpsemalt asub küla Turja-Siiksaare poolsaarel (vt lisa 1). 2020. aasta andmete järgi hõlmab Turja küla 6,4 km². Sopiline rannajoon ja künklik maastik pakuvad põnevaid vaateid – siin on roostikke, kadastikke, kivikülve ja metsagi. Loomulikult on siin mitu mäge. Mägedeks kutsub Turja rahvas nii kõrgemaid kui ka madalamaid künkaid. 1786. aastast pärit vanale kaardile on kantud vanad kohanimed: Williste Meggi, Wahtra Meggi, Koika Meggi. Kivikülve on kaardil nimetatud raunadeks: Pidk Raun. Madalamad kohad maastikul on augud (Auk) ja pajud (Pajo), näiteks Roppa Auk, Wihterna Pajo Auk, Tebsa Nithi Auk, Piro Auk, ning Rehni Soo ja Turja Soo. Sopilisele rannajoonele kohaselt on kaardil mitu abajat (Umb Abaja, Wihterna Abaja, Albi Abaja) ja isegi üks järv – Jerv. Palju on laidusid ja nasvu – merest kerkinud suuremaid ja väiksemaid saarekesi: Talle Laid, Soapa Laid, Madelna Laid. Suurim laidudest on Turja Laid – tänapäeva Taga-Turja –, mis on kaardil veel eraldi saareke. (EAA.2072.3.237)

1.2. Nimest

Kust pärineb kohanimi Turja? Vanem rahvas arvab, et sõnast *turi*. See oli väga tavapärane, et kohanimesid anti inimese kehaosade järgi. Turja mägi on tegelikult kõrgustik, mis saab alguse Kalli soo servast ja vonkleb Turja külas mereni välja. Vanad kohanimed Turja Maa Ots ja Turja Mäe Alune Nith jäid vanasti Kalli küla alla, Turja Meggi asus Kallemäe ja Rannaküla piiril. Näiteks rahvapärimusest hästi tuntud Võhksa Nõiakivil, mis asus kirjelduse järgi Turja mäe all, pole mingit pistmist Turja külaga, kivi asub hoopiski Kuressaare-Laimjala maantee ääres Kallemäe külas. Siin tuleb pärimust uurides ettevaatlik olla, sest näiteks Turja arstikivi ehk Turja pesemise kivi asub kõrgustiku teises, lõunapoolses otsas – Taga-Turjal. Enamik Turja nime kandvaid kohti jääb siiski Turja küla piiridesse: Turja, Turja Laid, Turja Soo, Turja Nasso. (2it.ee/kodukoht; EAA.2072.3.237)

1.3. Turja muistendid ja legendid

1.3.1. Rootsi kuninga haud

Peaaegu igal endast lugupidaval rannakülal on oma Rootsi kuninga haud. Nii ka Turjal. Koolilapsena kirjutas Kaisa Kuris oma versiooni Rootsi kuninga hauast: „Kunagi vanal ajal käis

laevatee Valjala alla välja, kuid suur sadam asus Siiksaare lahes. Kord tulid Rootsi viikingid koos oma kuningaga sadamasse, et röövida omale vara, naisi ja lapsi, et neid siis omal maal orjadeks teha. Maale tulles tabas neid aga ebaõnn, sest saarerahvas asus ühiselt oma varanatukest ja peresid kaitsma. Ägedates lahingutes viikingite ja rahva vahel sai Rootsi kuningas raskesti haavata ning koos talle ustavate meestega peitis end Turja metsa, sest tagasitee merele oli ära lõigatud. Mehed lootsid, et metsas kuningas paraneb ja kogub veidi jõudu, et siis pimeduse varjus suudavad nad laevale tagasi hiilida. Juhtus aga nii, et kuningas suri saadud haavadesse ja ta maeti vaikselt Turja metsa. Kogu varandus, mis tal kaasas oli, pandi samuti hauda kaasa. Praegugi arvatakse, et Turja metsa on maetud Rootsi kuningas koos oma varandusega ja arvatakse, et ainult kaks korda aastas — jaanipäeval ja jõulude ajal, paljastab mets oma saladuse. Kes tõepoolest huvitatud on, see mingi ja otsigu. Võib-olla see ei olegi müüt, vaid kõik see on tõsi.“ (Kuris, 2001)

Kohaliku rahva arvates on Kuninga haud päriselt olemas. Raamatus „Saaremaa ja Muhu muinasjäänused“ on arheoloog Alice Moora kirjutanud: „Kalm on Pärditaguse metsa juures. Metsa kutsutakse „Kuninga metsaks“. Kalme ennast „Mustamulla mäeks“. Kalm on ümmargune, läbimõõt 11 m, kõrgus 1 m, mustast mullast ja paaskividest, kuna ümberringi sarnast „musta“ mulda ei ole. Kalm on lõhkumata. Selles metsas peab olema rahva jutu järele „kuninga“ haud, millest mets nimegi saand.“ (Saaremaa ja Muhu, 1924, lk 126)

1.3.2. Paoraun ja Rebaskemägi

Paoraun ja Rebaskemägi on kõrgemad suurte kividega kaetud piklikud künkad ehk kohalikud „mäed“. Raamatus „Saaremaa ja Muhu muinasjäänused“ kirjeldatakse Paorauna ja Rebaskemäge, mida kohalik rahvas on kalmeteks pidanud, järgmiselt: „Väga pikad, umb 100–200 sammu, tihedad raudkivide rägastikud. Otsades, ka keskel väga suuri kive. Üldse on see osa metsaalust tihedalt kive täis, kuid mingisuguseid piire või korda neis määrata ei saa. Rebasemäe rauna kohta ei teata midagi kõnelda. Paorauna olla vanasti maet surnuid. Kogu moodustus näib siiski looduse töö olevat.“ (Saaremaa ja Muhu, 1924, lk 126)

1.3.3. Turja arstikivi ehk pesemise kivi

1939. aastal toimus suur üleriigiline kohalugude kogumise kampaania, millest võtsid aktiivselt osa ka Uue-Lõve algkooli lapsed. Toonane õpilane Endel Jõgi kirjutas Turja pesemise ehk arstikivist. „Turja külas Reinu talu põllu kargel on „pesemise kivi“, kus igasugustest haigustest, näiteks kärnadest, paisetest ja mitmesugustest teistest haigustest pidi lahti saama, kui seal vana kuu neljapäeva õhtul pesti ja sinna siis kas raha või midagi muud raudasja viidi. Kes aga julges need asjad sealt ära tuua, sai sinna pestud tõved omale. Nüüd on see ebausk kadunud.“ (ERA. II. 233, lk 307)

1.3.4. Surnumägi

See kohanimi tekitab natuke kõhedust. Surnumägi jääb üsna kahe küla, Turja ja Siiksaare piirile. „Siiksaare külast tulles Tulgiste talude poole paremat kätt, metsa serval. Kohta nimetatakse „Surnumäeks“. See on loomulik pikk kruusaseljandik, nähtavasti endine merekallas. Ühes ja teisest kohast on sel seljandikul kruusavõtmisel leitud surnuluid. Üksikuid kalmi pinnal küll näha ei ole. Asjade leidudest ei teata. Põletamise jälgi ei ole. Rahvas arvab vanaks katkuaegseks matusekohaks.“ (Saaremaa ja Muhu, 1924, lk 127)

1.4. Mõisaaeg

1.4.1. Turja karjamõis

Kõige varasemad andmed Turja küla kohta pärinevad 1683. aastast, kui Turja [Turja] talus elas talunaine Hannuse Weib. (Eesti kohanimeraamat) Arvatavasti jäi talu katku ajal (1710–1711) tühjaks, sest järgmised andmed pärinevad ligi sada aastat hiljem, alles aastast 1768, kui tühjaks jäänud Turja talu kohale rajati väike karjamõis. Väike Turja mõisake, millel oli umbes 10 ha (⁵% adramaad) põldu, kuulus Kangruselja mõisnikule major C. von Nolckenile. (Saaremaa, 1934, lk 776)

1782. aasta revisjonilehtede järgi (vt lisa 4) elas Turja karjamõisas kokku 34 inimest, neist 7 meest, 7 naist, 9 poissi ja 11 tüdrukut. (EAA.1865.1.273) 1786. aasta kaardile on kantud neli Turjat. Turja karjamõis on tähistatud numbriga 1, Turja Peter (nr 2), Turja Rein (nr 3) ja Turja Michel (nr 4). Samale kaardile on märgitud mitme talu ja nende peremeeste nimed (vt lisad 2 ja 3). Näiteks on kaardile kantud kaks Piiprit (Pipri Jonas ja Pipri Nikkolas), Alvi talu (Albe Christian), Aale talu (Ahle Mart). Palju on Vissaga seotud kohanimesid (Wissa), kuid peremeest ega talu otseselt märgitud ei ole. (EAA.2072.3.237) 1794. aastal müüdi Turja mõis Võhksa mõisa omanikule. (Saaremaa, 1934, lk 776)

1.4.2. Võhksa mõis

Võhksa mõisa alguseks võib lugeda 1562. aastat, kuid siis kandis mõis nime Kiselecht. Siis asus mõis praeguse Rannaküla alal, täpsemalt Ranna talu kohal, ja kohalik rahvas kutsus merelahe järgi lihtsalt Kiisalahe mõisaks. Millalgi 17. sajandi esimesel poolel toodi mõis üle Võhksasse. (Saaremaa, 1934, lk 776) 1782. aasta revisjoni andmetel elas Võhksa mõisa alal 137 inimest (EAA.1865.4.355).

1794. aastal ostis Võhksa mõisa omanik von Poll Turja karjamõisa 5000 hõberubla eest ja liitis selle Võhksa mõisaga. Väikese Turja karjamõisa alal elas tookord 58 inimest. Nii tekkis paarisaja inimese suurune Võhksa mõisavald, millel oli oma talitaja ja omad kohtumehed. Pikka aega kuulus Võhksa mõis Pollide suguvõsale, kuid vahetult enne esimest maailmasõda müüdi Võhksa Kuivastu mõisa omanikule Alexander von Buxhoevdenile. Uus omanik ise

Võhksas ei elanud, mõisamajapidamist juhtis kuni mõisa võõrandamiseni rentnik Ludwig von Guldenstubbe. (Pao, 1996)

Kunagine Võhksa kooli õpetaja Maria Remmel on härra Ludwig von Guldenstubbe rentnikuks olemise aega väga huvitavalt kirjeldanud: „Rentnikuhärra olnud pikk käre mees. Tegi ise tublisti tööd ja nõudis ka alluvatelt tööd, korda ja lugupidamist. Kõik mõisa kogukonnast pidid teda teretama: Tere, härra! /---/ Härra magas ja töötas niinimetatud kontoritoas. Seal võttis ta ametiasjus ka külastajaid vastu. Tema keelepruugist jäi Mariale meelde see, et jänest nimetas ta *jänene*, orase kohta ütles *orane* ja „tema on seal“ asemel ütles *ta säääl olema*.“ Maria Remmel lisab, et enne esimest maailmasõda oli mõisa teenijaskonnas köögitüdruk Miina, kutsar Mihkel, toatüdrukud Juuli Baron ja Anna Pöidelt. Aidameheks oli Mart Kalamees ja kupjaks Joost. (Pao, 1996)

Mõisa talurahvast naljamehed panid kokku Võhksa mõisa eluolu iseloomustava vemmälvärsi, mille esitas Maria Remmelile tema vanaema.

Võhksa vald on vaeva all

ja suure pika piitsa all

ja ilvestoki hirmu all.

Võhksa mõisas vaevaelu,

pihune leib ja pisut kalu.

Rugijahu kõrt ja kõverad erned,

mustad tuhlid, mõõdet leib.

Iga reede riidlemisi,

iga lauba lahkumisi ...

(Pao 1996)

1826. aastal said Turja inimesed endale perekonnanimed. Näiteks Vissa talu peremees sai perekonnanimeks Kalamees, Piipri talu rahvas sai nimeks Aksel, Alvi omadele pandi nimeks Rannamees ja Vihterna inimeste perekonnanimi oli Tooms. Vissa õuelt tulnud Kalamehed ongi kogu Turja külale tooni andnud. Vissa tähendus rannale on olnud mõjukas vanast ajast peale, kui talust idapoolset randa hakati hüüdma Vissa rannaks, mis osutab ürgsele kalapüügi rannale. Rannamehe, Akseli ja Toomsi¹ sugu on külast lahkunud. (Pao, 1991, lk 37)

1.4.3. Talude päriseksostmine ja Turja hiidlased

1910. aasta paiku hakati Võhksas talukohti päriseks ostma. Kõigil polnud raha ja talude omanikeks tuli sinna kanti nii rikkamaid põidlasi kui ka hiidlasi. (Pao, 1996) Konkreetse näite, kuidas hiidlased Turjale elama tulid, toob Heldi Väli: „Paomehed tulid Hiiumaalt Saaremaale 1910. aastal ja ostsid Mäe talu. Theodor Paomees (1902–1985), keda praegune Turja rahvas

¹ Toomside sugu on Turja külas alles. Perekonnanimi on teinud läbi mitmeid muutusi: Toms, Tooms, Toomson, Toomsalu. (Heldi Väli (sünd Toomsalu))

veel mäletab, oli siis 8-aastane. Mäe talu oli müügis, kuna eelmised elanikud ei suutnud [Võhksa] mõisale makse maksta. Mäe talul oli umbes 40 ha maad. Tegelikult tuli Hiiumaalt Mäele koguni kaks peret. Ühes peres elasid Paomehed, teises Leps, Johannes ja Ida oma perega. Käisime emaga neil mõnikord külas, pered elasid üsna lähestikku. Kahe pere vahele oli ehitatud puidust aed, kuid aia keskel olev kaev oli ühine (see kaev on ka praegu alles) ja kaevu kõrval oli värav, sealt käidi teineteisel külas. Johannese ja Ida majas elab hetkel Vahur Paomees perega.“ (Väli, 2025)

1.4.4. Rahvaarv

On väidetud, et umbes 150 aastat tagasi oli Turja külas 11 majapidamist ligikaudu saja (100) elanikuga. Näiteks on toodud Turja mõisast Mihkel Kestani pere, kus elas korraga 25 inimest. 20. sajandi algul perede arv külas kasvas, kuid elanike arv aga vähenes. Näiteks 1922. aastal oli Turja külas Kogula vallas² 29 talu, üks popsikoht Koolil, külakool ehk Võhksa koolimaja ja Võhksa mõis, mis oli endise karjamõisa jäänuk. Kokku elas 1922. aastal Turja külas 32 peret. Elanike arvu kohta on täpsemad andmed järgmised: 1959. aastal elas Turja külas 50 inimest, 1970. aastal 66, 1977. aastal 59 ja 2016. aastal 63. (Trei, 2016b, lk 123)

Turja külavanema Indrek Iljase andmetel elas 2020. aastal Turja külas 64 inimest, majapidamisi oli 28. Neli aastat hiljem (2024) elas Turjal 66 inimest, neist 38 meest ja 28 naist. (Iljas, 2025)

1.4.5. Turja küla vanad teed

Turja küla vanast teedevõrgust räägib Aari Antoni: „Kui praegu hakata Koika juurest tulema, see tee, mis praegu tuleb Rebaskemäelt läbi Jaani juurde siia, seda teed ei olnudki. See tee tuli Läku juurest läbi Möldri maja ette, Reinu maja eest tänavast läbi, tuli Tuulingumäe alt läbi Kestlase juurest läbi, keeras Vihterna juurde siit läks Alvile. Alt Niidist läks tee läbi sealt kusagilt oli tänavate suu koht, kust läheme ülesse, see on vist praegu veel näha, siis oli mingi Aaviku koht vist, üks vana naine elas seal vist, seda maja pole ka enam, läks Mäe alt läbi ja mööda mäe kooli juurde, kooli juurest läks Uuelu maja taha ja Männiku juurde läks välja. Aga praegu on need teed on peidetud.“ (Kuris, 2024)

1.5. Leib ja leivakõrvane

Turja külast rääkides peetakse eelkõige silmas merd, sadamat ja kalapüüki. Ometigi on kala vaid leivakõrvane. Leib ise, st põhitoit, tuli ikka põllult. Ka Turja inimeste mälestustes jääb põld, see põline toitja, tahaplaanile. Esikohal on ikka meri ja mehed. Mere ja põllu suhe on olnud teemaks ka Kogula vallavalitsuses: 1905. aastal teatas Kogula vallavalitsus, et „siinsed

² 1891. aastal oli Valjala kihelkonnas kaks valda – Kogula ja Vanalõve, 1900. aastal vallad ühendati Kogula vallaks, 1936. aastal nimetati Kogula vald ümber Valjala vallaks (Pao 1991, lk 42).

inimesed laevu ei ehita, merd ei sõida ja kala püüavad ainult oma tarbeks. Nende peamine tegevusala on põllutöö ja karjakasvatus". (Pao, 1987, lk 6) Koguteoses „Saaremaa“ hinnatakse kalanduse osa samuti teisejärguliseks: „Erilist tähelepanu väärib Saaremaa majandusolude käsitlemisel kalandus, kuid kalapüük on ikkagi saarlasele enamasti lisatööks põllutöö ja karjapidamise kõrval, olgugi, et meri piirab Saaremaad rohkete lahtedega.“ (Saaremaa, 1934, lk 159)

Kuigi Valjala piirkonnal on koguni 44 km merepiiri, on pikk rannavöönd tegelikult väga liigendatud, sügavate lahtede ja roostikega, paljudes kohtades teedeta ning ligipääsmatu. Merel käimiseks on ajalooliselt sobinud seitse sadamakohta: Laevnina, Kungla, Alvi, Turja (Vihterna sadam), Rähni, Siiksaare (Pöessaare sadam) ja Uue-Lõve. Kõige vanemaks kalapüügirannaks Turja poolsaarel on peetud Vissat. Millal kalapaadid hakkasid kalastusretkedele käima Vissa ranna asemel Vihterna laiult, pole teada. Võimalik, et uus valgma võeti kasutusele siis, kui noodapüügi tähtsus vähenes ja räimevõrke hakati laskma Allirahu madalike juures. Vihterna alt on sinna lühem tee. (Pao, 1999, lk 65)

2. EESTI VABARIIGI AEG

2.1. Saaremaa kalandusest

Arved Luts ja Kalle Kesküla, kes on uurinud Saaremaa kalanduse ajalugu, väidavad, et „1929. aastal tehtud põllumajandusloenduse järgi oli Saaremaal elukutselisi kalureid, st neid, kellele kalapüük oli ainsaks elatusallikaks, vaid 2% perede üldarvust. Kõrvaltegevuseks oli see 15% Saaremaa peredest.“ Kõigi kalastamisega tegelejate hulgas oli elukutseliste kalurite osakaal 14%. 1930. aastatel elukutseliste kalurite arv Saaremaal siiski kasvas ja kümme aastat hiljem, 1939. aastal oli elukutselisi kalureid 14,5%. 1920. aastatel oli peamine püügikala räim, seda oli palju, kuid kokkuostjaid oli vähe, hind oli väga odav ja püük ei tasunud seetõttu ära. „1930. aastatel oli Saaremaa kalastuses toimunud suur kvalitatiivne muutus. Nüüd lasus põhirõhk vääriskala, eriti angerja püügil. Sellele kalaliigile oli avatud Lääne-Euroopa turg, mis võimaldas randlastele suuremat sissetulekut.“ Kasvas siia-, kilu- ja 1930. lõpuaastail tursapüük. Kalanduse tähtsuse tõusu näitab ka paatide arv. „1929. aastal oli Saaremaal 1675 kalapaati, neist kolm sumplaevad. Rõhuva enamiku paatidest moodustasid aerupaadid (74,3%). Natuke oli purjekaid (22,8%) ja veel vähem mootorpaate (2,8%). /.../ 1940. aasta statistiliste andmete põhjal oli Saaremaal aerupaate 55,2%, purjekaid 25,1%, mootorpaate juba 19,7%, kokku 2663 kalapaati.“ (Luts, Kesküla, 2007, lk 556–558).

2.2. Talud

1920. aastate algul läbi viidud maareformiga riigistati ka Võhksa mõis, mis võõrandamise hetkel kuulus A. von Buxhövdenile. Mõis oli „plaanistatud 62 üksuseks ja asundatud“. (Saaremaa 1934, lk 786–787) Võhksa mõisa omanik endale mõisasüdamest maad ei tahtnud, küll aga soovis maad senine rentnik. 1923. aasta talvel taotles Võhksa mõisa rentnik Ludvig von Guldenstubbe mõisa südamest endale maad talu rajamiseks. Kogula vallavolikogu lükkas tema taotluse tagasi. Härra oli 1919. aastal Saaremaa mässu ajal lasknud Valjala kihelkonna mässumeestele liiga teha. Eitava otsuse peale ostis solvunud Võhksa mõisa viimane rentnik Pihtla vallast Matsiranna külast Kiitsaka talukoha. Seal olnud vana rehetuba nii madal, et härra käinud ennast õues sirutamas. Guldenstubbe laskis endale lõhutud raudkividest mõisapärase elamu ehitada. (Pao, 1996) Inimeste negatiivse suhtumise võtab kokku üks tolleaegne vemmalvärss „Tunnete seda Guldenstuubet“.

*Tunnete seda Guldenstuubet,
seda endist Võhksa härrat,
tal enne oli seitse mõisat,
kus teenisid paarsada orja.
Läks Sakla külast läbi,*

*ei ise tema tunnud häbi,
kaks küünart põranda kangast
ja kaks vanad kärnas lammast*
(Rüütel, 2018, lk 298)

Sallimatus Võhksa mõisa ja selle rentniku vastu oli nii suur, et Võhksa asunduse inimesed loobusid Võhksa nimest. Uueks nimeks valiti 1936. aastal „Kungla“.

1920.–1930. algusaastate Turja kandi eluolu on kirjeldanud Kungla külas elanud Juuli Loit. Palju oli asundustalusid, mis olid Kungla mõisa jagamisel tekkinud. Esimesed asunikuaastad olid rasked. Algas majade ehitamine. Maja ehitusmaterjal katsuti kohale toimetada ühisel nõul ja jõul. Küllap oleks vajadust olnud abitööjõu järele, kui lapsed väikesed olid, aga seisukord ei lubanud. Tööinimesed olid peremees ja perenaine. Alguses oli asunike loomade arv väike: üks lehm, üks hobune, paar lammast. Uute majade juurde istutati puuviljaaiaid ja puud./.../ Põllud, kivised ja räämas, andsid esialgu vähe saaki, nappi elatist. Puuadrage künniga ei saadud jagu umbrohist. Hiljem täienesid põllutööriistad, osteti raudadrad, vedruäkked, tuulamis- ehk tuulimasinad ja suuremate talude peremehed isegi niidumasinad. (Loit, Kungla, lk 5–9)

Nendes taludes, kus peremehed olid peamiselt seotud kalapüügiga, jäi kogu põllutöö perenaiste hooleks. Raamatus „Saaremaa“ kirjeldatakse Saaremaa naist kui põllutöölist: „Palgatöölistest kasutatakse [Saaremaa taludes] kõige enam suvitöölisi, nende hulgas eriti naisi. Ka muis palgatöis on Saaremaal ikkagi naised esikohal, mis üldiselt väga omane Saaremaale, sest siin on põllutööline eeskätt naine niihästi hobuse kui ka jalatöölisena. Meest näeb Saaremaa põllul praegugi veel võrdlemisi harvemini kui naisi, eriti harva aga palgatöölisena. Enamarenenud talumajapidamistes läheb aga ka Saaremaal välistöö järkjärgult ikka enam ja enam üle meestele, kus peremees ise ka välistööde juhina seisab esikohal.“ (Saaremaa, 1934, lk 161)

Juuli Loit asundustaludest: „Asunike elatusala oli põld ja kalapüük. Asudes mere ääres, püüdis iga peremees muretseda endale kalapüügivahendid, paadi ja võrgud, et merest toidulauale lisa saada. Põllusaadustest ei olnud midagi müüa, ainult vähesel määral kanamune. Oli kalapüügiõnne, siis jäi kalu üle, katsuti need ära müüa. Head raha saadi angerjate eest. Kallimad räimest olid ka haugid, ahvenad, siiad ja lestad. Kalu viidi linna ja müüdi ülesostjatele, kes püüdsid hinda alla lüüa.“ (Loit, lk 14) Juuli Loit toob näiteks Mihkli talu peremehe, kes „kudus endale uued võrgud, muretses paadi ja kalapüügiaegadel läks merele toidulauale saarlase põhilist toitu, silku püüdma. /.../ Kalapüügipäevil töötas perenaine üksinda põllul, sest saare naised ei tagane ühegi töö eest“ (Loit, Mihkli, lk 11).

„Kala püüti kokkulepitud paatkondadena – 5 meest paadis. Kui mees perest mereohvriks jäi, asus tema naine või tütar aeru juurde. Iga mees kandis oma võrgud paati, paadiomanik – kipper – istus ahtripingil. Merele mindi päikeseloojangu eel. Neli meest sõudis igaüks ühe aeruga. Rannast 1–1,5 km kaugusel viskas kipper nuru vette, see oli 2–3 kg raskune kivi pika

nööri otsas, mille teise otsa seoti kappel – puust kühvel paadist vee loopimiseks.“ (Trei, 2016b, lk 341)

2.3. Kaluriühistu ehk artell

Kaluriühistutesse ja -artellidesse koondumine oli iseseisva Eesti Vabariigi ajal väga soositud tegevus. Jaan Leetsaar kirjutab: „Riigikogu poolt või presidendi dekreediga võeti vastu terve rida seadusi, mis viisid praktiliselt kogu riigi põllumajandusliku ja ka muude alade majandustegevuse sisuliselt sunniviisiliselt ühistegelikele alustele“. Ta lisab, et „sunniviisiline ühistegevus“ andis siiski väga häid tulemusi ja viis Eesti majanduse tõusule. (Leetsaar, 1999, lk 44) 1934. aastal moodustasid ka Kungla, Turja ja Siiksaare kalurid Valjala-Kõiguste kaluriühistu, millest loodeti abi uute, kuid kallite kalapüügivahendite soetamisel ja kala turustamisel. Pole päriselt selge, kas just tänu Valjala-Kõiguste kaluriühistu tegevusele, kuid elu läks paremaks ka Valjala kalarandades, kus Bruno Pao andmetel loeti 1940. aastal kokku 92 veesõidukit: 52 sõude-, 36 purje- ja 9 mootorpaati. (Pao, 1999, lk 65)

2.4. Eluolust Turjal

2.4.1. Parema elu poole

Kuna rannakülades poodi ei olnud, tulid appi rändkaupmehed. Juuli Loit: „Ka rändkaupmehi käis külas. Need olid need mehed, kes endi kauba said Kuressaare kaubabaasist, saadud raha sinna andsid ja said protsendid müüdud kauba hinnast. Rändkaupmehed pakkusid kaupa ka võlgu, kuid ei julgenud vähese rahaga inimesed võlgu osta ei poest ega rändkaupmehelt.“ (Loit, lk 14)

Elu läks siiski paremaks. „Esimesed rasked asunikuaastad hakkasid kaduma. Jõuti oma majaehitusega nii kaugele, et sai sisse asuda, jõuti nii kaugele, et ühe lehma asemel oli juba kaks lehma ja teisi loomigi kasvas juurde. /.../ Mõned mehed, kes ei saanud enda majapidamisega hakkama ja endi maad ära müüsid, läksid ehitustööle ja kaluriteks ning suurele maale tööd otsima. Uued väljast tulnud maaostjad ehtasid endile samuti uued majad ja hakkasid siin elama. Viimastel kodanliku valitsuse aastatel [Eesti Vabariigi viimased aastad] muutus töö kergemaks, sest lapsed olid suureks kasvanud. Lapsed käisid küll talvel koolis, aga suvel oli neist töö juures palju abi. Nelja-viieteist-aastased läksid kodust välja tööd otsima. Kodutalu maad ei jõudnud suurt peret toita ja katta. Paljud Saaremaa mehed käisid suvel suurel maal tööl. Nad olid seal ehitajad, kraavikaevajad, põllutöölised.“ (Loit lk 9)

Üks ihaldatud asi, mille ostmise igale perele jõukohane polnud, oli jalgratas, mis andis inimestele liikumisvabaduse. „Noored tüdrukud ja poisid käisid ka vahel Valjalas pidudel. Valjalas olid mitmed ühingud, mis korraldasid pidusid ja mitmesuguseid kursusi. /.../ Kuid

Valjala asus kaugel, mille tõttu seal peol käimine ei olnud kerge. Kõikidel ei olnud veel jalgrattaid. Hakati ise korraldama maskiballe, mängu- ja tantsuõhtuid. Neid ühiskondlikke üritusi peeti taludes, kus olid suuremad ruumid.“ (Loit, lk 23)

2.4.2. Salapiiritus

Eesti ajal oli rannarahva jaoks tulus tegevus salapiiritusega äritsemine. Ajaleht Meie Maa kirjutas 1938. aastal: „Viinakauplused olid ainult suuremates keskustes, eelistati loomulikult „agentide“ kaudu kohe kätte toodud odavat viina riigi kallimale viinale.“ (Meie Maa, 1938) Näiteks maksis piiritus merel, emalaevalt ostes 40 s liiter, rannas küsiti kroon liitrist.

Müügil oli Saksa, Poola ja Prantsuse piiritus. Manivald Kuik on kirjutanud Saaremaa piiritusevedajatest: „Emalaevalt müüdi kaup edasi piirituseveopaatidele, viimased toimetasid salakauba randa. See oli väga riskantne tegevus ja harva õnnestus paatidel last randa toimetada, tavaliselt peideti see merre. Selleks valiti rannaäärsed abajad, lahesopid, rahnude ja meresaares ümbrused ja saared, kus väljamere lained ja veevool väike, et peidetud kallis kraam paigal püsiks. /.../ Piirituse nõud (a 10 l) asetati kanepilõngast kotti ja lasti merepõhja. Kottile pandi alla [põhja] raskus (kivi, liiv, ankur), et see ei kerkiks vee pinnale ja püsiks paigal. /.../ Pimeduse katte all tiriti kotid merepõhjast välja ja toimetati maale. /.../ Et välispiirituse vedu ja sellega kauplemine oli meil Eestis keelatud, pidi väga ettevaatlikult tegutsema. Sisse kukkudes ootas karm karistus, aluste, veovahendite, loomade ja salakauba konfiskeerimine ning lisaks vanglakaristus.“ (Kuik, 1994)

Salapiiritus polnud ka Turja elanike jaoks võõras äri. Aari Antoni: „Karla oli salapiirituse vedaja. See oli tulus äri. Käis [Madara Karla] kunagi siin. Tulid [piiritusevedajad] paadi või laevaga piiritusega. Meil aeti kodus õlut või puskarit, piiritust ei tahetud, see oli liiga kallis. /.../ Karla kaevus kaevusid ja töömees oli. Käis ka minu vanaisa juures tööd tegemas. Aastaringselt oli [meil] õlu olemas. Vahel väsimuse peale võeti, sama komme nagu praegugi. Aga igaühele õlut ei antud. Sai see, kes oli töömees. Külimit nisu oli vist päevapalk. Tubli töömees sai õhtul ka õlut. Karla käis pidevalt külades maju ehitamas ja parandamas.“ (Kuris, 2024)

3. LÄBI SÕJA- JA KOLHOOSIAJA

Saaremaa rannakülade elu mõjutasid laastavalt II maailmasõda (1939–1945) ja sõjaga kaasnenud okupatsioonid: esimene Nõukogude okupatsioon (1940–1941), sellele järgnenud Saksa okupatsioon (1941–1944) ja teise Nõukogude okupatsiooni (1944–1991) algusaastad 1944–1953.

3.1. Läbi heitlike aastate

3.1.1. Kuressaare massimõrva ohvrid

1941. aasta karmid sündmused Saaremaal ei jätnud puutumata ka Turja küla inimesi. Raamatus „Punane terror“ kirjutab Endel Püüa: „Turja küla mehed August ja Otto Kalamees (vt joonis 1) istusid koos paari külamehega augustikuu õhtul paargus ja rüüpasid isa peiedest järele jäänud õlut. Tuli tehti pliidi alla ja asuti õlle kõrvale mune praadima. Pliidiuks oli lahti, valgus paistis pliidisuust otse aknasse ja seda märkas rannas luurav [Vene] patrull. Mõni päev varem oli aga Turja all randa tulnud paat Staraja Russa lahingutes sakslaste poole üle läinud meestega. Sisse kargas politruk sõduritega ja kutsus vennad Kalamehed koos sama küla mehe Aleksander Põriga kaasa, süüdistades neid diversantidele märguandmises. Samalaadne süüdistus esitati ka Viktor ja Hermann Keskülale (vt jooniseid 2 ja 3), kes karbiidilambi valgel rannal põhjaõngedele söödaks usse otsisid“ (Püüa, 2006, lk 46).

Paadi randumisest 1941. aastal teab rääkida Indrek Iljas: „Mehed tulid paadiga Pärnust. Meie [maja] taga mere ääres oli sõjaväeosa, kaevikud on praegugi seal. Nad tulid siia ja lasid ühe mehe maha. Venelase.“ (Kuris, 2024) Aari Antoni täiendab: „Venelaste staap oli seal, see oli õhutõrjedisjoni staap. Mere äärt mööda olid kuidagi tõmmatud signaaltraadid. Mehed [paadist] kopperdasid pimedas traatidesse. Tuli tunnimees ja, nagu filmideski, võeti tunnimees maha. See tegi venelaste staabi valvsaks. /.../ Ja tulemus oli see, et need mehed kõik, kes olid Reinu paargus seal /.../ ja nagu ikka paargus oli katel üleval ja keedeti mida iganes. Tegid õlut ja tuli põles ja siis sealt Põldemäel, seal vahepeal puid ei olnud, [Piirivalvurid] nägid, et tuli seal ja tähendab, et üks mees võeti just maha ja nüüd annavad uuesti signaali. Viidi minema ja piinati nii kaua kuni surid. Ma ei mäleta kas Otil või Augustil /.../, neil olid keeled välja lõigatud ja okastraadiga olid käed kinni seotud. Piinati surnuks ütleme siis nii. Ja õhtul tõmmati seal [Kuressaare lossihoovis] mingi diiselmootor käima ja anti gaasi, kui need vangid seal karjusid ja piinati ja noh, et rahvas ümberringi ei kuuleks.“ (Kuris, 2024)

Kuressaare kindluses mõrvatute koondtabeli järgi arreteeriti vennad Kalamehed ja Aleksander Põri 10. septembril ja hukati tollases komsomolikomitee majas 17. septembril 1941. Viktor ja Herman Kesküla arreteeriti septembri algul ja hukati samuti komsomolikomitee majas juba 5.

septembril. Kõiki neid süüdistati Saksa salakuulajatele signaliseerimises. Need Turja küla mehed maeti Kudjape kalmistule 1941. aasta sügisel. (Püüa, 2006, lk 98–102) See lossihoovi veretöö puudutas Turja inimesi sügavalt ja kujundas negatiivse meelsuse Nõukogude võimu suhtes.

Orissaare Ajaloo Toimkonna valduses on „täiesti salajase“ aruande koopia, mis heidab valgust 1941. aastal Turjal randunud meestele, kelle hulgas oli omakülamees Aleksander Vallik. Riikliku Julgeoleku Komitee (KGB) 2. Vastuluureosakonna 1955. aasta aruandest selgub, et koos Aleksander Vallikuga olid paadis Oskar Ellik ja Ludvig Hoit. Saksa luure saatis nad Saaremaale Nõukogude armee tagalasse, et saada andmeid Punaarmee paiknemise ja liikumise kohta. Meestel oli kaasas raadiojaam, Ludvig Hoit oligi radist, kes raadio teel sakslastele andmeid edastas. Saksa okupatsiooni algusega lubati mehed koju. Aleksander Vallik elas Saksa ajal Turjal ja kuulus Omakaitse. 1943. aastal mobiliseeriti Vallik Saksa sõjaväkke, kuid ta põgenes ja sattus vanglasse. 1944. aastal sakslased vabastasid Aleksander Valliku ja saatsid ta teenima Saksa armee sapööriväeosas. Vallik põgenes jälle ja tuli tagasi Saaremaale Turjale. 1944. aasta sügisest kuni 1955. aasta 5. septembrini, varjas ta end Turjal. Sama aasta novembris Aleksander Vallik legaliseeriti ametlikult, temaga samal ajal legaliseeriti veel kaks Saaremaa meest: August Koit ja Benjamin Kiik. Aruandest selgub, et kõik kolm jäid KGB jälgimise alla, sest „arvestades, et VALLIKUL, KIIGEL ja KOIDUL võib käesoleval ajal olla side välisriikide luureorganitega, töötatakse neid agentuuri kaudu aktiivselt läbi“. Oskar Ellikul õnnestus Nõukogude võimu eest esialgu Rootsi põgeneda, kuid radist Ludvig Hoit uppus 1944. aastal merre. Aruandest: „Kontrollitud agendi „Kuznetsov“ teatest ilmneb, et /.../ 1946. aastal toimetasi välisriikide luureorganid ELLIK, Oskari koos raadiojaamaga Saaremaale ning [August] KOIT osutas talle maabumisel abi“. Oskar Ellik peeti kinni 1946. aastal. (orissaareajalugu.ee)

Hilje Lember kommenteeris Elliku saatust: „Oskar Ellik arreteeriti ja küllap „töödeldi läbi“. Tema edasisest saatusest andmed puuduvad. Mati Vendel on arhiivist otsinud, aga arvas, et ju ta ei elanud seda „töötlemist“ üle“. (Lember, 2025)

Joonis 1. Helmi Kalamehe ja Albert Tulgi pulmad Väljakülas Allika talus. Ees paremal istub August Kalamees (1898–1941), taga keskel seisab Otto Kalamees (1904–1941) (SM F 4086:13 Fd)

Joonis 2. Viktor Kesküla (1902–1941) koos abikaasa Almaga pulmapäeval, 14. aprillil 1934 (SM F 4086:82 Fd)

Joonis 3. Herman Kesküla (1899–1941) koos abikaasaga (SM F 4086:86 Fd)

3.1.2. Metsavennad ja Turja inimesed

Saaremaa tuntuim metsavend oli Elmar Ilp (1919–1950), kes külvas oma rühmaga hirmu Nõukogude võimu pooldajate seas (vt joonis 4). Valjala vallast pärit ajaloolane Bruno Pao: „Tema meeste arvele kirjutati 40 röövimist ja terroriakti. Valjalat seob Ilbi tegevusega asjaolu, et tema kaaslane Reseeda (Redeese) Tomson (1929–1950) oli pärit [Valjala vallast] Haeskast ning tundis hästi Valjala ümbrust ja olusid. Seega olid Ilbi kamba peatuspaikadeks suvel Turja ranna roostik ja talvel punker Kõriskaru metsas.“ (Pao, 1999, lk 67) Sellest, kuidas metsavennad Kõriskaru metsas elasid, annab hea ülevaate August Säkki ülekuulamise protokoll (vt lisa 6).

Joonis 4. Elmar Ilp 1942. aastal (SM F 3761:2938 F)

Hermann Kuning, Eesti NSV esimese, Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi (loodi 1947) esimees on meenutanud: „Valjala vallas, nagu hiljem selgus, leidis Ilbi jõugul peatuspaiku ja siit sai ta täiendustki.“ Uue-Lõvel või Sakla küla vahel oli Hermann Kuning mitmel korral kohanud tundmatut meest, kes jalgratta kohal kummargil, hall vihmamantel seljas, soni peas, talle vastu sõitnud. „Ilbi tee käis [kolhoosi] kontori juurest läbi. Me tegime kolhoosi metsavendade valve all. Siiksaarest Möldri pööningult³ leiti ta angerjaluuhunnikutega korter. Sinna need varastatud sumbatäied merest läksid! Ei tea, mis taktika see oli, et ta meid ei puutunud.“ (Trei, 2016a, lk 305) Kohtumist Elmar Ilbiga on meenutanud Aino Põlluäär: „Ma olin brigadir sel ajal ja käisin inimestele vahel jälle käsklusi andmas Matsirannas. Tulin ühel õhtul hämarikus Matsirannast koju ja ma olin just siia poole Kadakat, Luha metsa alguses. Üks pikem inimene tuleb mulle vastu. Ega tema rääkinud minuga midagi, imelikku moodi oli. Pikk naistekuub oli seljas, rätik peas, aga olemine oli imelik, vaatas minu poole. Aga ta vaade ja käimine oli imelik, ikka mehe välimus. Siis paljud, kes teadsid, kus Ilp käis, et pidi naiste riietes vahel käima, et ei tunta siis.“ (Põlluäär, 2018, lk 40) Ilbi tabamiseks korraldas Nõukogude võim

³ Möldri talu on Turja külas.

mitmeid aktsioone, kuhu kaasati ka aktiivsemaid kolhoosnikke. Tollane koolipoiss Kalev Süld: „Mäletan veel eredalt seda aega, kui püüti ja otsiti Elmar Ilpi, metsavenda. Tulime Kallemäelt koolist, kui Aleksander Naak [Sakla külast] hüüdis: „Seis, kes sealt tuleb!““ (Sepp, 2017, lk 6)

Hilje Lember (sünd Kalamees), kes on pärit Turja külast Möldri talust ja kelle pere Ilbi abistamise pärast Siberi vangilaagrisse saadeti, Pao, Kuninga ja Põlluääre väidetega ei nõustu. Hilje Lember täpsustab, et Ilp ei käinud kunagi üksi, vaid koos Tomsoni ja Vahteriga. Samuti ei varjanud Ilp ennast Turja roostikus, vaid vajadusel peatusid Möldril ja Siiksaares, kus olid Feliks Vahteri sugulased. Ta ütleb, et ei nende pere ega Ilp varastanud sumpadest angerjaid, polnud vaja, sest Kalameeste peres oli kolm kalurit ja angerjaid jätkus kõigile. Hilje Lember lisab, et metsavendade kohta liikus palju legende, mis tõele ei vastanud. (Lember, 2025)

Garel Püüa on kirjutanud, et suvel 1949, kui Ilbi salka oli juba imbunud KGB mõrvaragent August Põld, varjunimega „Peeter“, veetsid metsavennad Kalameeste juures kaks päeva. Agent Peeter on tunnistanud, et Ilp ja Kalameeste pere olid „vanad tuttavad“⁴. Kõigepealt uuriti, mis on külas uut ja kas võib öömajale jääda. Ilp andis perenaisele Redeese kummikud, kuid need olid väikesevõitu. Ilp oli muianud, et Kaali poes suuremaid ei olnud, ja andis perenaisele raha, et ta saaks Kallemäe poest uued saapad osta. Seejärel uuris Ilp, kas Kallemäe poe juures metsa on, millised on juurdepääsuteed ja millist kaupa Kallemäe poes liigub. „Peretütar Silvile oli Ilp andnud kaks masinal trükitud laulu, öeldes, et need on kirjutatud märtsiküüditamise mälestuseks. Neiu kirjutanud laulud endale klassesse ümber ja tagastanud paberilehe. Söömise ajal oli Ilp rääkinud, et tahab minna mee järele, ning nimetanud talu nime. Perenaine öelnud, et võib minna küll, kuigi seal elavat tema sugulased. Aga need olevat väga kitsid inimesed.“ Ilp ja Vahter käisidki mett toomas. Lisaks ämbritäiele meele oli talust kaasa võetud üks meestesärk ja rätik, need anti Redeesele. Mesi jäi Kalameestele. Mõlemal õhtul tehti sauna, magati lakas. Perepoeg andis Ilbile „nutska 9-mm padrunitega“, mis olid pööningule peidetud. Perenaine pani metsavendadele kaasa kala ja leiba, mis olid mähitud pearätti, ning palus Ilbil rätiku tagastada. Peremees leidis aga, et perenaine on juba niigi palju saanud, ja lubas metsavendadel rästi ära visata. (Püüa, 2001, lk 280)

1949. aastal, pärast märtsiküüditamist, korraldas Elmar Ilbi salk kättemaksuaktsiooni Valjalas. Kõigepealt tapeti Valjala valla täitevkomitee esimees Arteemi Laaneväli. Seejärel pandi toime kolmilmõrv. „23. oktoobri hommikul 1949 tapeti koos kaaslastega jahil viibinud Valjala valla miilitsavolinik Peeter Poopuu, Valjala külanõukogu esimees Eduard Au ja kolhoosnik Oskar Siiner. Nad olid Valjala vallas Kuremäe külas Seljamäe talu lähedal metsavendadega kokku sattunud ning need [metsavennad] avasid tule. /.../ Eelmisel päeval olid seal toimunud

⁴ Hilje Lembri andmetel tundis Ermolai Kalamees Feliks Vahterit. Vahter tõi Möldrile ka Ilpi ja Tomsoni. (Lember, 2025)

puulõhkumistalgud ja õhtul ilmunud õlut jooma ka Ilp kolme kaaslasega. Julgeoleku informeerimata jätmise eest vahistati seitse kohal viibinud inimest.“ (Püüa, 2001, lk 284)

Elmar Ilp, Redeese Tomson ja Feliks Vahter langesid Luulupe lahingus julgeolekumeestega 12. augustil 1950. aastal. Kõigi kolme surnukehad pandi rahvale näitamiseks Kuressaare julgeolekumaja hoovi. Laibad olevat seatud aia najale istuma. Teadaolevalt olid need ainsad metsavennad Eestis, kelle surnukehad rahvale vaatamiseks välja pandi. (Püüa, 2001, lk 291) Keegi ei tea, mis sai surnukehadest edasi.

Elmar Ilbi ja tema salga liikmete abistamise eest arreteeriti 1949. aasta suvel Turja külast Silvia-Laine, Jermolai [Ermolai] ja Juhan Kalamees (vt joonis 5). Silvi Kalamees vahistati 14. augustil, kaks päeva pärast tema 20. sünnipäeva.⁵ „Teda piinati ja ähvardati paar nädalat Kuressaare vanglas /.../. Piinajatena Kuressaares nimetab ta julgeoleku ülemat Šiškinit ja uurijat vanemleitnant Mironovit. Erinõupidamise poolt määrati talle karistuseks 10 + 5 aastat sunnitööd. Karistuse pikkus tehti talle teatavaks alles Venemaal vangilaagris.“ (Vessik, Varju 2002, lk 19) Jermolai (1923) ja Juhan (1904) Kalamees arreteeriti 29. juulil 1949, karistuseks said mõlemad 25 + 5, st 25 aastat vangilaagrit ja 5 aastat asumist. Tribunali otsus kõigi kolme pereliikme kohta tehti alles 10. detsembril 1949. (Vessik, Varju, 2002, lk 55) Kõik kolm saadeti Põhja-Venemaa vangilaagritesse: pereisa Juhan Karaganda Džezkaskani, Ermolai 1949 Komi Vorkuta Retšlagi ja Silvia Komi Intalag'i Minerallagi. (Lember, 2025)

Joonis 5. Silvia-Laine Kalamees, Juhan Kalamees, Ermolai (Ermo) Kalamees. Foto Hilje Lemberi (sünd Kalamees) perekonnarhiivist

Hilje Lember oma emast Silvia Kalamehest: „Oma Siberi ajast rääkis ta, et algul oli väga raske, esmalt juba seetõttu, et nemad, poliitilised [vangid] pandi kriminaalide ehk platnoidega kokku.

⁵ Juta Vessiku ja Peep Varju raamatus „Saaremaa inimkaotused Saksa okupatsiooni ja teise Nõukogude okupatsiooni aastail 1941–1953“ on ekslikult kirjutatud: „20-aastane Silvia Kalamees vahistati 26. juulil 1949 /.../ ning alles 14. augustil vormistati vahistamise määrus“ (Vessik, Varju, 2002, lk 19). Tegelikult arreteeriti Silvia-Laine Kalamees tema tütre Heili Lemberi (sünd Kalamees) andmetel 14. augustil 1949. Selline kuupäevadega eksitamine arreteeritute toimikutes oli küllalt „sagedane võte“. (Vessik, Varju, 2002, lk 20)

Temal nendega probleeme polnud, aga mõnel poliitilisel oli küll. Ema rääkis, et seal oli enne teda juba üks vana poolatar, pani Anna, kes oli teda nagu oma lapsena võtnud ja kaitsnud. Ta oli õpetanud Silvile ka poola keelt, mida ema natuke ka oskas. Algul oli Silvi taigas metsatööl, kus talle puu jalale kukkus ning jalalaba murdis. See olnud küll hull, aga hiljem sai ta laagri hobusetalli hobusetalitajaks. See olnud tsoonist väljas ja kuna hobustele anti söögiks ka kaeru, siis söönud ka tema seda hobustega koos. Veel rääkis Silvi, et nende laagriülemal ja ta naisel lapsi polnud ning kui ta hakkas koju saama, siis palunud need teda sinna nende lapseks jääda. Tema öelnud, et tal on omal kodus ema ja isa.“ Pereliikmed vabanesid 1956. aastal: Juhan 30. juunil, Silvia 5. juulil ja Ermolai 7. augustil. (Lember, 2025)

3.1.3. Omasid välja ei antud

Turjal on omasid alati hoitud, vahet pole, kas oli Saksa või Vene võim. Üks põnev näide selle kohta on Mardi talust pärit vendade Vallikute lugu. Mõlemad vennad mobiliseeriti 1941. aasta suvel Nõukogude armeesse.

Johannes Vallik (Mardi Juhan) tegi II maailmasõja läbi Eesti Laskurkorpuse ridades, oli sõja ajal astunud Kommunistlikku Parteisse ja temast sai 1949. aastal loodud Kungla kolhoosi esimees. Aleksander Vallik (Mardi Sass) läks Staraja Russa lahingus sakslaste poole üle ja peale II maailmasõja lõppu varjas ennast Nõukogude võimu eest rohkem kui kümme aastat. Ta varjas end Turja külas nii isatalus Mardil kui ka Vihternal. (Kuris, 2024) Aari Antoni meenutab: „Vihterna Nasti oli tema [Sassi] pruut. Sass ja Nasti elasid koos ja nii 57. või 58. aastal tulid metsast välja. Noh ja peale seda nad abiellusid ka. /.../ Kolhoosi kontor oli Turjal Kestlasel. Ja kui Tallinnast või Kuressaarest tulid mingid ametnikud, keda oli vaja ööseks kuhugi [talusse] paigutada ja otsiti kohta, siis Mardile ja Vihternale ei pandud neid kunagi. Kumbki pere ei võtnud. Aga lähedal [elavad] inimesed teadsid, mis tegelik põhjus oli, aga seda keegi ei rääkinud välja. Aga teatud mõttes oli vimm [Sassi vastu] natuke sees, sest natuke ka Sassi pärast läksid minema Vaidla ja Reinu mehed. Aga Sassi välja ei antud.“ (Kuris, 2024)

Huvitava fakti külarahva kokkuhoidmise kohta toob Hilje Lember (sünd Kalamees). Pärast Siberi vangilaagrit ei tahtud Juhan, Ermolai ja Silvia Kalameest Saaremaale tagasi lubada, sest Saaremaa oli piiritsoonis. Madara Karla Lepik kostis Kalameeste pere eest, lubas nende eest vastutada ja andis ka vastava allkirja. Nii sai Silvia Kalamees oma isa ja vennaga tagasi Turjale. (Lember, 2025)

3.2. Valjala-Kõiguste kaluriühistust Kungla kolhoosi

3.2.1. Nõukogude kord ja kaluriühistud

Esimese Nõukogude okupatsiooni ajal (1940–1941) ühtki Saaremaa kalatöötlemisettevõtet ei natsionaliseeritud, sest need olid nii väikesed. Eesti Vabariigi ajal loodud kaluriühistuid laiali ei saadetud, neid püüti isegi juurde teha. Järgnenud Saksa okupatsiooni ajal (1941–1944)

likvideeriti need ühistud ja artellid, mis olid Nõukogude võimu ajal loodud. Saksa ajal vähenes kalapüük Saaremaal kolm korda, selle põhjuseks oli nii miinioht kui ka merelemineku keeld, samuti raskused paatide ja püüniste hankimisel ning häired turustamisel. 1944. aasta sügisel, kui Nõukogude okupatsioon taastati, oli Saaremaal üheksa kaluriühistut, nende hulgas ka Valjala-Kõiguste ühistu, mille juht oli Karla Lepik. (Luts, Kesküla, 2007, lk 567–258)

Põllumajandusteadlane Jaan Leetsaar räägib sõjajärgsest perioodist, et pärast sõda tuli ka Nõukogude Liidul, sõja võitjal, esialgu oma haavu ravida ja nii ei jäänud aega sekkuda ääremaade põllumajandusse. Esimestel sõjajärgsetel aastatel taastusid Eestis suhteliselt kiiresti talud ja arenes ka ühistegevus. Arvati ja loodeti, et „Eestis vägivaldselt kolhoose moodustama ei hakata.“ Ühistutele kehtestati kõrged müügi- ja maksukohustused, mida oli raske täita. (Leetsaar, 1999, lk 51–53)

Kuigi Valjala-Kõiguste kaluriühistu jäi alles ja kalurid võisid oma tavapärase tööga jätkata, oli uus algus keeruline. Kolm täiesti uut lähenemisviisi nõudsid harjumist: riiklik kalapüügiplaan, sotsialistlik võistlus ja pidev riigipoolne kontroll. Seda, kui hoolega Nõukogude võim kontrollimisega tegeles, näitavad Saarte Hääles ilmunud artiklid. Juba 1946. aasta juunis kirjutas ajaleht Saarte Hää, et Valjala-Kõiguste kalurid ei suuda teiste ühistutega sammu pidada. „Riikliku kalapüügi plaani täitmisel on Valjala-Kõiguste Kalurite ühistu juba pikemat aega viimasel kohal. Selle põhjustavad mitmed ühistu kalurid, kes vaatamata rahuldavatele püügitingimustele ei ole senini mitte ühtegi kilo kala kokkuostupunkti toonud. Niisuguseid „kalureid“ on Valjala-Kõiguste Ühistus 15.“ Artiklis soovitati võtta eeskju nendest ühistutest, kes käivad kodurannast kaugemal kala püüdmis. Samuti toonitati, et „ühistul on I poolaasta plaanist täidetud ainult 24% /.../. Peame teadma, et iga inimese igast tööpäevast oleneb riigi majanduslik tõus.“ (Saarte Hää, 1946)

Järgmine artikkel Valjala kandi kalameeste kohta ilmus üks päev enne märtsiküüditamist 1949. aastal. Valjala valla täitevkomitee esimees Viktor Pints kirjutas, et Valjala-Kõiguste kaluriühistu täitis eelmise aasta püügiplaani ühena esimestest maakonnas. Müügiplaan täideti lausa 116%. Kiiduväärt oli seegi, et paadid ja paadimootorid olid remonditud ja töökorras. Kuid kõik polnud ometi hästi: „ühistu 66-st kalurist ei täitnud oma isiklikku püügiplaani 28“. Ühistu parim brigaad oli Põessaare II (brigadir sm Niitmets), halvim aga Ruhve (brigadir sm Vilbas). „Ühistu eesrindlikud kalurid on sm-d Orest Niitmets, August Keskküla, Alkmar Tõnisots, kes täitsid isiklikud püügiplaanid 270–297%-liselt. Ühistus leidub ka selliseid „venivillemeid“ nagu Aleksander Mikko, kes plaanist täitnud 24%, Friedrich Taim – 5%! jne. /.../ Siin tuleb Valjala-Kõiguste kaluriühistu juhatusel (esimees sm Vallik) asuda otsustavalt võitlusse, et ei korduks enam möödunud aasta viga, kus ühistu püügiplaan täideti ainult eesrindlike kalurite arvel.“ Pints lisas, et Valjala-Kõiguste ühistu ühines „Kalinini-nimelise kalurikolhoosi sotsialistliku võistluse üleskutsega ja võttis kohustuse täita kalapüügi plaan kogu viisaastaku ulatuses 7. novembriks.“ (Pints, 1949)

3.2.2. Kolhoosiaja algusaastad

1949. aasta märtsiküüditamine tegi inimestele lõplikult selgeks, et kolhoosidest pääsu pole. Kohe pärast märtsiküüditamist „järgnes käsk ühistud likvideerida ning luua aprillikuu jooksul kolhoosid. Hirm küüditamise ees sünnitas Saare- ja Muhemaal kohe pärast küüditamist 27 kalurikolhoosi.“ (Luts, Kesküla, 2007, lk 570) Kungla kalurikolhoos asutati 14. aprillil 1949. aastal Kungla, Turja ja Siiksaare külast. Esimeheks valiti kalur Juhan Vallik (1907–1975). (Pao, 1987, lk 33) Kedagi teist polnudki külast valida, sest Juhan Vallik oli ainuke sobiv kandidaat. Ta oli teeninud Eesti 22. Laskurkorpuses ja ta oli ainuke kommunistliku partei liige Turja külas.

Kolhoos polnud siitkandi rahva jaoks midagi uut, sest Eesti NSV esimene, Viktor Kingissepa nimeline kolhoos oli loodud poolteist aastat varem (1947) naaberkülas Saklas (vt joonis 7). Hermann Kuning, Kingissepa-nimelise kolhoosi esimene esimees, oli suutnud külamehed kolhoosiusku pöörata, kuid algus oli raske ja Sakla meeste eeskuju ümberkaudseid kala- ja talumehi vabatahtlikult kolhoosi ühinema ei innustanud.

Valent Rõõm, hilisem V. Kingissepa nimelise kolhoosi esimees ja peaaagronoom, on kolhooside tegemist kirjeldanud nii: „Kolhoos oli kõigile vastumeelt, aga tehti siiski ära. /.../ Massiline kolhooside moodustamine algas peale 1949. aasta küüditamist. Selles hirmus astusid talupidajad massiliselt kolhoosidesse. Ei ole kuulnud toleaegeid inimesi vaimustunult rääkimas midagi kolhooside loomisest. Tuli ära anda loomad, põllutööriistad, suuremad hooned üldkasutusse, kust neid kunagi tagasi ei saadud. See oli raske aeg meie emadele ja isadele. /.../ Kolhoosi algusaastail muutus elu veelgi raskemaks, kolhoositööle tuli lisaks ka kodune majapidamine, ilma milleta kolhoosis ellu jääda polnud võimalik. Paljud harjusid siiski kolhoosiga ära.“ (Sepp, 2017, lk 17)

Kohalik nalja- ja laulumees Heinrich Kiik on Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi loomise tabavalt värssidesse seadnud.

*Siis kui Herman Kuning loos esimest kolhoosi
polnud meil süüa ei saia ega moosi.
Alguses ta kokku sai ainult neli lehma,
sellepärast pingutama pidi püksirihma.
Puudusid masinad, puudus põlluseeme
sedaviisi keeta võib väga lahja leeme.
Tuhandeid takistusi tuli tal siis võita
mitu korda Karotamme jutule ka sõita.*
(Sepp, 2017, lk 5)

Tolleaegsest kohalikust ajakirjandusest jääb mulje, et kolhoosikord mõjus kohalikele kaluritele väga innustavalt. Juba mõned kuud pärast kolhoosi loomist oli Kungla kolhoos sotsialistikus võistluses lausa esikohal (vt joonis 6). 16. juunil 1949 kirjutas L. Raimla ajalehes Saarte Hääl, et Kungla kolhoosi kalurid võtsid kohustuse täita „üheksa kuu kalapüügi plaan Eesti NSV 9.

aastapäeva auks. Võetud kohustuste täitmisele asus kolhoosi kaluripere rõõmsas ühistöö hoos. Iga brigaad, iga paatkond asus uute püügikohtade avastamisele. Vanad vilunud kalurid võtsid oma šefluse alla kaluriõpilased ja kasutades iga püügiilma hakkas kala jõudsasti laekuma kokkuostupunkti. /.../ Lähemal päeval täidetakse 9 kuu püügiplaan. /.../ Eesmärgiks on täita 21. juuniks 1949. aasta kalapüügiplaan 100%. /.../ Üksikkaluritest on täitnud aastased püügiplaanid Vambola Iljas, Elmar Toomsalu⁶, Vassili Sirel jt.“ (Raimla, 1949.) Tuleb kindlasti meeles pidada, et suurejoonelisi kalapüügiplaanide ei teinud kalurikolhoosid ise. Kalapüügiplaanide tegi [Eesti NSV] Kalurikolhooside Liit ja kinnitas Kalatööstuse Ministeerium, kolhoosid jagasid selle kvartalite ja püügiüksuste kaupa. (Luts, Kesküla, 2007, lk 573)

Joonis 6. Kungla kalurikolhoosi kalurid A. Kamp ja [eesrindlik kalur] Anton Põri rääkimõrda püügiks korda seadmas u 1949. a (SM 2841 F)

Joonis 7. Elektriliini rajamise talgud Viktor Kingissepa nimelises kolhoosis Saklas 1947. a (SM F 3205:67 Fn, Heimar Alas)

3.2.3. Sotsialistlik võistlus ja rahvaste sõprus

Tundub veider, kuid ajastule omaselt kinnitasid ka Kungla kolhoosi kalurid 1950. aasta sügisel oma ustavust Nõukogude võimule ja kolhoosikorrale. Ajalehes Saarte Hääl ilmus Kungla kolhoosi kalurite vastus Tšukotka kalurite üleskutsele panna alus kolhoosidevahelisele

⁶ Tegelikult Ilmar Toomsalu.

sõprusele. Tuleb meeles pidada, et Tšukotka kolhoos asus Tšukotka poolsaarel, Nõukogude Liidu idapiiril, Kungla kolhoos aga läänepiiril, nii et selline kaugel sõprus oli tegelikult sümboolne märk rahvaste sõprusest, mida Nõukogude kord propageeris.

Kuidas Kungla kolhoosi kalurid sellise sõpruse kinnitamise otsuseni jõudsid, pole teada. Küll aga annab artikkel ülevaate Kungla kalurite esimese kolhoosiaasta positiivsetest tulemustest ja kolhoosikorra eelistest. „Kungla kolhoos on alles noor, moodustatud 1949. a kevadel. /.../ Kui üksikkalureina püüdsid meie küla kalurid 300–500 ts (tsentner) kala, siis tänava oleme püüdnud juba 1830 ts kala. Üksikkaluritena tuli kasutada algelisi püüniseid, peamiselt võrke ja väiksemaid mõrdu, kuna suuremate püügivahendite soetamine käis üle jõu. Mootorpaate omasid ainult üksikud kalurid. Kuid nüüd, kui oleme ühinenud kalurikolhoosi, oleme soetanud endale uusi hinnalisi püügivahendeid. Möödunud talvel ehitasime kolhoosile 2 kastmõrda, 5 suuremat räimemõrda, soetasime uusi mootorpaate ja hulgaliselt muid püügivahendeid. /.../ Täita kolhoosi kalapüügi aastaplaan Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 33. aastapäevaks 175%-liselt – niisugune oli kohustus, mille meie kalurid võtsid sügispuügile asudes. /.../ Täna on aastaplaan täidetud 183%-liselt.“ (Saarte Hääl, 1950)

Artikli lõpus kinnitatakse, et Kungla kalurikolhoosis rakendatakse „edukalt ellu stalinlikku looduse ümberkujundamise plaani. /.../ aastatuhandeid kasutamata seisnud maa-alad muutuvad lokkavateks põldudeks. Läänemere kehval kaldapealsel lööb õitsele uus elu, mille on loonud nõukogude kord.“ Kalurite vastusele on alla kirjutanud Kungla kolhoosi esimees Johannes Vallik, paatkonnavanem Orest Niitmets ja kalur Anton Põri. (Saarte Hääl, 1950)

Koolilapsena Kungla kolhoosi ajalugu uurinud Kaisa Kuris on intervjuueerinud oma vanaema Lehte Kurist. Esialgu oli kolhoosis elu väga raske, sest tööd tehti põhiliselt käsitsi, ainsateks abilisteks olid hobused ning palka said kolhoosnikud natuuras. Rahapalka ei makstud. Kuna Kungla oli kalurikolhoos, siis naised tegelesid loomade ja põllutöödega, mehed aga põhiliselt kalapüügiga. Enamik kolhoosi liikmetest töötas põldudel või laudas, kuid peamise sissetuleku tõid kolhoosile kalamehed. Kolhoosil olid kindlad kohustused, mille määras riik. Oli riiklik plaan, inimesed ise ei otsustanud, keda või mida kasvatada. Kungla kolhoos pidi kasvatama vilja, juur- ja söödavilju ning sigu ja veiseid, kes andsid liha ja piima. See kõik läks riigile. Kogu töö tehti käsitsi, abiks ainult hobused. Näiteks vili niideti vikatiga ja peksti rehepeksumasinaga, hein niideti vikati või paremal juhul hobuniidukiga, loogu võeti tavalise reha või paremal juhul hobuloorehaga, hein tõsteti labudesse (murdes heinasaad) ja kuhjadesse hangudega. (Kuris, 2001)

Lisaks kolhoositööle oli igal kolhoosnikul isiklik majapidamine. Kolhoosi liikmel võis olla 0,6 ha aiamaad, karjamaast võis kasutada 1,5 ha maad. Oma majapidamises võis kasvatada üht lüpsilehma, veel võis olla üks mullikas ja kaks siga. Samuti võis pidada lambaid. Kuni rahapalka ei saadud, oli isiklik majapidamine eluliselt vajalik. Kolhoosis kehtis range reegel: kõigepealt kolhoositöö, siis alles isiklik abimajapidamine.

Positiivse poole pealt toob Lehte Kuris välja, et 50. aastate keskpaigast alates hakkas kolhoosielu tasapisi paremaks muutuma. Turjale ehitati Kungla kolhoosi kontor, mis seni oli asunud Kestlase talus. Uues kontoris oli palju ruume: esimehe tuba, raamatupidaja kantselei, punanurk (väiksemate koosolekute tuba) ja suur klubiruum, kus toimusid kolhoosi üldkoosolekud, peod ja näidati ka kino. Kolhoosis toimus palju kultuuriüritusi. „Külas oli palju noori, mängiti palli, kiigeplatsil tantsiti, käidi kinos jne. Samuti käidi kalurikolhooside vahelistel võistlustel, mis olid huvitavad kokkusaamised. Need toimusid kord aastas, suvel, ja olid noorte hulgas väga oodatud. Vaatamata sellele, et elu oli raske, leidsid noored ikka aega spordi tegemiseks ja meelelahutuseks.“ (Kuris, 2001)

Kungla kolhoosil oli oma ehitusbrigaad. Kolhoosi vajaduste jaoks kohendati Võhksa mõisale kuulunud hooneid. Võhksa mõisa härrastemaja ühte tiiba rajati viljakuivati ja -hoidla, teise tiiba töökoda. Härrastemaja kahekorruseline keskosa koos kauni fuajee, trepi ja ülakorrusel asuva saaliga hoiti enam-vähem korras. Avaras mõisasaalis peeti kolhoosi suuremaid koosolekuid ja pidusid. Tänapäevani on häärberist säilinud vaid härrastemaja 2-korruseline keskosa (vt joonis 8). 1950. aastatel ehitati lisaks kolhoosi kontorile sigala (vt jooniseid 9 ja 10), lehmalaud ja kuivati. Sigala oli sel hetkel üks Saaremaa kõige moodsamaid ja meelitas kohale ajakirjanikke ja fotograafe (vt joonis 9). Seakasvatus, nagu kogu tootmine kolhoosis, oli allutatud riiklikule kontrollile (vt joonis 10).

Joonis 8. Võhksa mõisa härrastemaja 2015. aastal (SM F 4134:1 Fd, Priit Kivi)

Joonis 9. Kungla Kolhoosi [uue] sigala söödaköök, 1953 (SM F 3154:201 F, Vitali Gorbunov)

Joonis 10. Kungla Kolhoosi seatalitajad ja riikliku tõulava zootehnik tõuemiseid üle vaatamas, 1961 (SM F 3154:202 F, P. Kuznetsov)

3.2.4. Turja kalasadam ja vastuvõtupunkt

1944. aasta sügisel oli Saare- ja Muhemaal üle 40 kalavastuvõtupunkti. Neid oli paljuvõitu ja mõne aja pärast hakati neid koondama. 1953. aastal olid neist alles umbes pooled, täpsemalt jäeti alles 23 kalavastuvõtupunkti, nende hulgas ka Turja (vt jooniseid 11 ja 12). Kalavastuvõtupunkt ei kuulunud Kungla kolhoosile, vaid Kuressaare, hiljem Kingissepa⁷ Kalakombinaadile.

Turja kalasadamat ja vastuvõtupunkti hakkas Kuressaare Kalakombinaat oluliselt laiendama 1940-ndate aastate lõpul, mil senise kaluriühistu asemele asutati kalurikolhoos. Turja sadamat peeti Saaremaal „märkimisväärseks kalasadamaks“, sest selle sügavus oli vähemalt 1,5 meetrit. Turja osakonnast püüti suurte kastmõrdadega räime sadade tonnide viisi. Saaki võeti vastu Turja mehhaniseeritud paadisillalt. Sõja järel saadeti Venemaale tühjadesse soolatud

⁷ Kuressaare linna nimi muudeti Kingissepaks 1952. aastal, tagasi Kuressaareks sai linn 1988. aastal. Kingissepa rajoon loodi 1950, kui maakonnad kaotati, 1989. aastal muudeti Saare maakonnaks. Vahepeal, 1950–1959, oli Saaremaa idaosas ja Muhus hoopiski Orissaare rajoon.

kala. Kungla kalurikolhoos ehtas hiljem külmhooned, kust sai kogu aasta vältel konservide valmistamiseks kala võtta. (Pao, 1991, lk 65–68)

Aari Antoni kirjeldab tööd Turja vanas kalavastuvõtupunktis. „Vana kalavastuvõtupunkt oli Linnurahul. Seal olid kunagi kalatsehhid, soolati kala isegi. Mu teine töökoht oli siin. Esimene oli nagu MTJ-s [masina- ja traktorijaamas] ja teisena ma olin siin tööl. Ja siin oli momente, kus näiteks tuli hommikul sisse 50 tonni kala. Ja kui see raisku oleks läinud, oli selge, et Siberisse sõit. Siis olid õues välibasseinid, katus oli peal. Presentbasseinid olid, presendist tehtud 10–15-tonnised. Nendesse pandi kala soola, soolakala pandi tünnidesse ja viidi autodega minema. Kui see 50 tonni tuli ja need [presentbasseinid] olid täis ja tünnidesse ei jõutud soolakala enam panna või värskelt ära viia kusagile, siis hommikul oli esimene asi jää purustamine. Lint töötas, kala tuli ja jääd pandi kaladele sekka. See [jääpurustamine] oli meeletu töö. Hommikul vara algas, õhtul hilja lõppes. Siin maamehed tahtsid ka kala saada. Aga miilits passis peale ja kord oli niisugune, et kogu kala pidi olema soolatud ja pidi Siberisse vangide toiduks minema. Venemaa oli siis üsna sitasti toidetud.“ Vahel juhtus sedagi, et kala läks käest ära. Aari Antoni meenutab, et kõik sõltus sellest, milline oli temperatuur soolamise ajal, kuidas soolati. Kui palju kordi käis Silvi [Kalamees] Venemaal asju ajamas, kui kalaga mingi jama tekkis. Raudteetransport võttis aega. Soolatud kalatünnid olid teel päevi, isegi nädalaid. Silvi oli Siberis olnud ja oskas vene keelt. (Kuris, 2024)

Hilje Lember kinnitab: „Lisaks käis ta [Silvi] kordi hea vene keele oskajana Venemaal n-ö apsakaid klaarimas. Kui näiteks kala tee peal riknes, sest tollal polnud ju külmutusautosid, vaid jahutamiseks kasutati lihtsalt jääd, mida töölised talvel merel võtsid. Jää võtmine oli kohutavalt raske töö. Ema töötas kalavastuvõtupunktis paarkümmend aastat. Tööraamatust nägin, et selle oli ta saanud juba aprillis 1948, kui ta võeti Siiksaare ostupunkti tööliseks. Ja 1949, kui ta Siberisse saadeti, vabastati ta töölt. Pärast Siberi vangilaagrit, kui ta tagasi tuli, läks ta õppima Pärnu kalandustehnikumi, mille ta 1957. aastal lõpetas. 1. veebruarist 1957 võeti ta tööle Kõiguste ostupunkti. Vahepeal muutusid nii ostupunktide kui ka kolhooside nimetused. Juunis 1976, kui ta lõpuks kalandusest töölt lahkus, siis juba „Saare Kaluri“ kolhoosist. Pärast seda läks ta Kingissepa-nimelisse kolhoosi, algul laohoidjaks, hiljem brigadiriks.“ (Lember, 2025)

Joonis 11. Turja mehaniseeritud kalavastuvõtupunkt 1957. aastal (SM F 3076:9 F, P. Kuznetsov)

Joonis 12. Turja kalavastuvõtupunkti töölised tsehhis. Valjala kihelkonna vanad fotod

3.2.5. Rändpüük

Rändpüügi eesmärk oli leida paremaid kalapüügipaiku ja -turustamisvõimalusi. Väiksemad kalurirühmad tegid hooajalisi retki parematesse kalarandadesse. Sel ajal elasid kalurid kodust eemal ja püüdsid kala, kuni seda rannas oli. Suurte ja võimsate mootorpaatide, eriti aga moodsate traallaevade tulekuga rändpüük kadus, sest siis polnud senised kauged rannad enam nii kauged, et oleks pidanud kuhugi öömajale jääma.

Aari Antoni meenutab, et rändpüük tekitas Turja külas alati suurt elevust. „Saaremaa sotsialismimajakas oli Kihelkonnal [Kommunismi kolhoos]. Sealsed kalurid, kujutad ette, tulid siia, sest seal ääres räime ei olnud. Tulid ka Muhust. Kõik käisid siia. Elasid Turja taludes. Meeletu elu! Siit said nii mõnedki tüdrukud õnnelikuks.“ Indrek Iljas täiendab, et küla jaanituleplatsi juures oli siis rändpüügimeeste ajutine elukoht. „Mõned aastad tagasi, kui Saarte Hääles ilmus meie artikkel Turja sadamast, helistas üks mees Tagarannalt, Saaremaa

teisest otsast, ja meenutas oma rändpüügiaega Turjal. /.../ See mees oli 84-aastane, kuid rändpüük Turjal oli talle nii eriliselt meelde jäänud, et pidas vajalikuks veel poolsada aastat hiljem helistada.“ (Kuris, 2024)

3.2.6. Sarvedega miini lugu

Peale teise maailmasõja lõppu oli Läänemeri meremiine täis. Kalurid pidid valvsad olema. Nutikad rannakülade inimesed leidsid ka hulkuvatele ja ohtlikele meremiinidele praktilise rakenduse. Näiteks tehti meremiini kestadest loomadele jooginõusid, need mahutasid palju ja pidasid hästi vastu. Miinipulbrit kasutati veelgi tavapärasematel eesmärkidel: pulbriga tõrjuti majapidamistes satikaid ja värviti riideid. Kõige kuulsamad miinikollase kasutajad olid Muhu naised, kes värvisid sellega oma rahvariideseelikuid.

Meremiinid leidsid kasutust ka Turjal. Mehed oskasid miinidega ümber käia ja lõhkeainet välja sulatada. Üks lugu lõppes siiski õnnetult. See juhtus 1946. aastal. Aari Antoni meenutab: „Jah. Nad tõid kusagilt Purmest, minu onu koos Aale Ossiga [Oskar Lootusega], hobusevankriga miini koju. Ja noh lõhkeaine võeti. Sellel [meremiinil] sarved peal, aga neil ei olnud ühtegi tööriista, et need sarved maha keerata. Kuidas nad selle hobusevankri peale said ja kui suur see oli, ei tea. No aga mõlemad olid teadlikud mehed tolle aja kohta. Ja tõid hobusevankriga Aalele selle. Mu onu elas Kunglas Antsul ja Oskaril olid kodus tööriistad. Läksid siis lõunat pidama, et peale lõunat tulevad sinna, keeravad sarved maha ja panevad tule peale, sulatavad selle lõhkeaine välja. Ja see [lõhkeaine] läks tule peal soojaks, läks sulama nii kui tõrv, ja siis vormid seda nii kuis tahad. Jahtub ära ja siis on nii kui võipakid. Ja Oskar ütles, et ta sai just lõuna söödud ja läks õue ning siis pauk käis. Ta kohe tundis, et midagi on juhtunud, et siit kandist sellel ajal pauku ei tohtinud tulla. Ja räägiti, et konservikarbi täis meest pandi kirstu.“ (Kuris, 2024)

3.3. Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi Turja osakond

Küüditamishirmu all tehti mitu ühe- või kahekülakolhoosi, mis aga osutusid liiga väikesteks. 1962. aastal liideti Kungla kolhoos V. Kingissepa nimelise kolhoosiga. See tähendas, et seni ainult põllu- ja karjamajandusega tegelenud Kingissepa-nimeline kolhoos sai endale „kaluribrigaadi ja kõik sellega seoses olevad mured. /.../ üha rohkem aega hakkas kuluma inimeste tööle minekuks ja töölt tulekuks. Samuti nõudis üha rohkem raha ning tööjõudu kapitaalehitus (suurele majandile suured hooned) ja veondus. Sõnnikut oli vaja vedada mitte ainult Sakla viljade alla, vaid ka Siiksaare [ja Turja] põldudele.“ (Pao, 1987, lk 37)

Kungla kolhoosist sai Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi Turja osakond. Kungla, Siiksaare ja Turja inimestele see otsus rõõmu ei teinud: just oli kolhoosielu hakanud ülesmäge minema, kuid nüüd kaotati igasugune kohapealne otsustamisõigus. Nüüd tulid käsud-keelud Saklast.

3.3.1. Turja osakonna kalurid

Turja osakonna kalur Endel Sepp meenutab, et V. Kingissepa nimelise kolhoosi ajal oli merel kuus lüli, igas kalapüügilülis omakorda kuus meest. Pöessaares kaks, Turjal üks, Kunglas üks ja vanad mehed tegid äärepüüki (kaks lüli). Kokku oli siis kalapüügilülides vähemalt 36 meest. „Kala puudust ei olnud, mõnel hommikul oli ühes mõrras 500 kg kala, ühes lülis oli viis mõrda. Püüti räime, turska, ahvenat, ogalikku. Ogalikku püüti söödaks sigadele ja kanadele. Sodi visati minema või tehti rasvaks, müürikateldes keedeti kalarasva tööstusele. Räime oli tavapüügis väga palju. Vahel tuli sügisel sisse ka siiga. Töö merel oli raske, aga kalurite teenistus hea. Nemad ostsid esimesed mootorrattad. Kõik ostsid, ka need, kes ise sõita ei osanud. Nii mõnigi mees pani tihti põõsasse.“ (Sepp, 2017, lk 12)

Selle kohta, kui hästi kalurid elasid, on hea näide Allika August Siiksaare külast. „Allika August oli ka kalur. Nende pere kasvas ka vilja ja harisid põldu. Nad olid usklikud ja kangesti kokkuhoidlikud. Viljakoristuse ajal, kui [Augustil] oli vaja töö eest maksta, tõmbas mees lauasahtli lahti ja see oli rahapakke täis – nii palju oli kaluripere säästnud.“ (Sepp, 2017, lk 12) Aari Antoni toob teise näite Annuse poiste kohta, samuti Siiksaare külast. „Ja oligi niuke aeg, et saada [osta] polnud midagi, aga raha saadi. Siiksaares, ma tean, said Annuse poisid tol ajal 150 000 [rubla] kartulipreemiat. See oli enne [raha]reformi⁸. Toon näite, kaks rubla millegagi maksis üks viinapudel. Ja kui sa saad 150 000 preemiat ja osta mitte midagi pole ... Siis oligi, et targad mehed hakkasid Tallinnast mootorrattaid tooma. Siis oligi, et igal kaluril oli [külgkorviga] mootorratas. Hiljem käidi Moskvast ja kuskohast veel autosid toomas.“ (Kuris, 2024)

Kurbnaljakaid asju juhtus ka. Üle Kunnati lahe „Kõiguste sadama juures oli teadlaste kalakasvatus. Kord oli keegi öösel forelli vargil käinud ja siis pääsesid kõik kalad välja. Kunnati laht oli ääreni kalu [forelle] täis.“ (Sepp, 2017, lk 12)

3.3.2. Kilo angerjat ja pool liitrit viina

Kalur Heino Maripuu on meenutanud, et 1964. aastal maksis kilo suitsuangerjat 2 rubla, üle 400 g kaladel 3 rubla kilo. Haugi kilogramm maksis 50 kopikat, särje kilo 1 kopikas, siia kilo 5 rubla. Kevadine võrguräim maksis 1,50 ämbritäis. Koger oli väga odav kala, sai palju püütud, inimestel puudus huvi seda kala osta. Kilumannergu täis vihmausse angerjapüügile, see oli umbes üks kilo, maksis 2 rubla. (Sepp, 2017, lk 14)

Endel Sepp toob välja, et 1960. aastatel oli kombeks tasuda kala eest alkoholiga. See, et kalurid pärast rasket päevatööd alkoholi pruukisid, oli pigem tavapärane kui erandlik. Endel Sepp: „Kus peres oli õlut, seal olid ka kalurid. Kehtis kindlalt paika pandud reegel – kilo angerjat maksis pool liitrit viina ja kilo võid sai vahetada kilo angerjaga. See oli kõva seadus, justkui

⁸ NSV Liidus toimus rahareform 1961. aastal. Siis vahetati 1947. aasta rublad uute vastu kursiga 1 : 10, st 10 vana rubla vastu sai ühe rubla.

aamen kirikus. Viin oli tol ajal odav, toit kallis. Mehed teadsid väga hästi, et joomine on kahjulik ja sellest tekib tervisekahjustus. Turja rannas oli kiosk, kust võis iga mees hommikul veini ja õlut osta. Oli aeg.“ (Sepp, 2017, lk 12)

Aari Antoni meenutab, et juba see, kui Turjal hakkas käima autolavka [kauplusauto], oli suur saavutus. „Ei olnud enam vaja Kallemäele [poodi] minna. Siis tuli pood [kiosk] Turjale. Inimesed tulid kõik lõuna ajal siia, ostsid. Kui mehed tulid merelt ära, no see oli kohe raudne seadus, et pudel veini.“ (Kuris, 2024)

Selle kohta, kuidas sel perioodil elu Turja sadamas käis, on muidugi laul tehtud. Sedakorda on autoriks Almi Tugev (sünd Paomees), kes on pärit Mäe talust.

TURJA RANNAS

*See, kes Turja rannas käinud,
panni peale värsket viinud,
on ka seda maja näinud,
mille kombinaat on teinud.
Karlal on siin oma tuba,
sisse minna pole luba,
iga ukse ees on taba,
seina taga leivasaba.
Aknaaugu ees on lauad,
ainult puuduvad veel rauad ...
See on kõige suurem häda,
siin on salatrükikoda.
Kõrvaltoas üks kena neiu
jagab rahval tahkeid saiu,
mis on toodud Orissaarest
väikse väina tammi äärest.
Siin ka näeme „Ernesaksa“
juuksed pikad mitu vaksa,
samuti ka Ristjan Heinit
ära joob kõik õlled, veinid.
Turja joomameeste rindel
kangem mees on Reinu Endel,
lemmikmark tal „Koriander“,
abiks, nõuks ka Antsu Sander.*

(Sepp, 2017, lk 6)

Heldi Väli arvab, et Turja kalurite suure alkoholi pruukimisega on veidi üle pingutatud. „Minu isa ja Mäe Theodor olid päris karsklased. Vissa, Piipri ja Alvi mehed võtsid ainult siis, kui oli mõni tähtpäev, ja Vihterna Juhan ja Anni Sergei ei olnud ka napsitajad. Tean neid mehi oma

lasepõlvest saati. Eks seal oli neid ka, kes rohkem napsitasid. Aga kalurid, kes läksid hommikul vara merele, pidid kained olema, peale merelt tulemist olid neil oma kodused tööd: kalurite naised ju olid põllutöölised. Ega seal ei jäänudki aega alkoholi tarvitamiseks.“ (Väli, 2025)

3.3.3. Põllumeeste meenutusi

Kes kala ei püüdnud, haris põldu või kasvas loomi, kuid korraldusi nn maameestele ja -naistele jagati nüüd suure kolhoosi kontorist Saklas. Suuremaid hooajatöid tehti koos ja nii töötasid Sakla mehed Turja põldudel ja Turja omad Sakla maadel.

Kalev Süld, Kingissepa-nimelise kolhoosis traktorist, mäletab kolhoosiaega üsna varasest lapsepõlvest alates. Siinkohal on hea näide, kuidas 1950. aastatel ei kehtinud mingid liiklusreeglid: „Kui olin väike poiss, siis sain terve päeva veoautoga sõita, kõht oli küll väga tühi, mis sellest. Autojuht oli Kirill Maripuu. Kuivastust mindi väetist tooma. Autol polnud vist pidurid korras. Kaks laadijat oli kaasas – Arkaadi Kadarik ja Manivald Soom. Muhus sõitis auto kraavist läbi ja otse maja seina. Kirill hüüdis vaid: „Kaadi pea, Kaadi pea!“ Uks kippus lahti minema. Mul oli hirm.“ (Sepp, 2017, lk 6) Oma traktoristi aega meenutab Kalev Süld humoorikalt: „Vedasime ükskord Kunglas sõnnikut, lõuna ajal vedasime kundedele ja olime parasjagu Otsa Juhani juures. Olime tööl koos Volli Rifkiga ja Uuno Sepaga. Perenaine keetis angerjasuppi. Jäime Valendile [esimees Valent Rõõm] vahele. Kõik kolm kutsuti järgmisel päeval esimehe juurde „kohvile“. Saime pragada ja põhiline, mis kõlama jäi, et paljalt kõhutäie sööma eest ei maksa ikka tööle minna! Tegelikult oli [kolhoosi] juhatuse otsusega individuaalide põldudel töö lubatud peale kolhoositöö lõppemist.“ (Sepp, 2017, lk 7)

Kuigi omavahel saadi hästi läbi, väike hõõrumine Sakla ja Turja osakonna vahel ikka oli, Sakla mehed kippusid ennast paremaks pidama. Kalev Süld: „Veel meenub üks lugu: Allika Albert oli väike mehenäss, kuid kui pahandas, siis tõsiselt. Ükskord sõitis purjus peaga vastu meierei aeda. Lõhkus ratta päris katki, viskas selle liivaauku ja läks jala edasi. Turjakad on turjakad. Omamoodi äkilise vihaga. Albert oli pärit Turja külast.“ (Sepp, 2017, lk 7)

3.3.4. Kokku- ja lahkuminekid

Väikestel kolhoosidel oli väga keeruline hakkama saada. Maad oli vähe, seetõttu jäid ka põllusaagid kehvaks. Lust ja Kesküla kirjutavad samuti, et kolhoose tehti „ligi kolm korda rohkem, kui oli olnud ühistuid ja küüditamise surve all uisapäisa moodustatud asutajakolhoosid olid nõrgukesed. Kohe alustati tehtud vigade parandamist.“ (Lust, Kesküla, 2007, lk 571)

Kungla kolhoosi eluiga jäi samuti lühikeseks, kuigi tegelikult suudeti vastu pidada koguni 13 aastat. Kungla kolhoosi „nõrgukeseks“ pidada pole päris õige. Põllumajanduslikus mõttes väikest kolme-küla-kolhoosi aitas ülal pidada kalandus, mis oli kolhoosi põhiline sissetulekuallikas. Kungla kolhoos lõpetas oma tegevuse 1. jaanuaril 1962. aastal, kui ta liideti Viktor Kingissepa nimelise kolhoosiga. See polnud kohalik otsus. 1969. aastal toimus järjekordne lahutus: nüüd eraldati kalurid Kingissepa-nimisest kolhoosist ja liideti hoopiski

Ranna kalurikolhoosiga, mis ühendas Põide ja Valjala piirkonna kalureid. Nüüd olid Kungla, Turja ja Siiksaare inimesed ja peredki otsekui pooleks jagatud: kalurite elu korraldas Ranna, põllu-ja loomakasvatust Viktor Kingissepa nimeline kolhoos.

Kolm aastat hiljem ühines Ranna kalurikolhoos omakorda „Saare Kaluri“ mammutkolhoosiga, mis peatselt ühendas kõik Saaremaa kalurikolhoosid. Turja, Siiksaare ja Kungla külade kalurid moodustasid nüüd „Saare Kaluri“ Turja osakonna. Nüüd olid Turja, Kungla ja Siiksaare külad kahe kolhoosi valitsemise all: põldudel ja lautades korraldas elu Kingissepa-nimeline kolhoos, sadamas ja merel „Saare Kalur“. Sel perioodil läks elu mõlemas kolhoosis ülesmäge ja rahvas oli üldiselt rahul, sest palgad olid head.

Turja kalakokkuostupunkt, mis kuulus Kingissepa Kalakombinaadile ja oli seni katkematult tegutsenud, läks 1976. aastal samuti „Saare Kaluri“ kolhoosile. Täpsemalt, „Saare Kaluri“ kolhoos ostis riigilt ära Kingissepa Kalakombinaadi. (Luts, Kesküla, 2007, lk 578) Samal 1976. aastal ühendati Kingissepa-nimeline kolhoos Valjala kolhoosiga. Majandi nimeks jäi ikka poliitiliselt sobiv Viktor Kingissepa nimeline kolhoos, kuigi kolhoosi keskus viidi üle Valjalga. Senine Kingissepa-nimelise kolhoosi asemele loodi nüüd Sakla osakond. Sellega kolhooside liitmised ja lahutamised lõppesid.

3.4. Kolhoosiaeg versus tänapäev

3.4.1. Kolhoosikorra lõpp

1992. aastal viidi taasiseseisvunud Eestis läbi põllumajandusreform, mis tekitas küldes peaaegu sama palju segadust kui kolhooside loomine 1940. aastate lõpul. Kuid nüüd oli olukord vastupidine: kolhoosid kadusid ja tagasi tulid talud. Kunagi kolhoosidega ühinenud pered said oma talumaad tagasi, said kolhoosi farmist lehma ja noorloomi, samuti jagati kolhoosi liikmetele autosid, traktoreid ja põllutöömehinaid. Kolhoosi vara jagamist püüti teha võimalikult õiglaselt. Talud tagasi saanud inimesed rõõmustasid, kuid peagi tekkis ka nende ette küsimus, kuidas edasi?

Viktor Kingissepa nimeline kolhoos muudeti kolmeks põllumajanduslikuks ühistuks: Valjala, Tõnija ja Sakla. Turja küla jäi Sakla ühistule ja esialgu püüti senist, kolhoosidele omast majandamist jätkata ja inimestele harjumuspärast tööd anda. 1992. aasta rahareform võttis nii inimeste kui ka majandite säästus, esialgu ei osatud uue olukorraga kuidagi toime tulla. 1996. aastal lõpetati Sakla ühistu tegevus, sest majandustulemused olid kehvad. Paljud inimesed kaotasid töö.

Kolhoosiaja ja selle valusa lõpu on kriitilisel, kuid humoorikal kombel kokku võtnud järjekordne Turja külast pärit rahvalaulik Maidu Vallik. Tema isa Juhan Vallik oli Kungla kolhoosi esimene esimees. Laul on kirjutatud taasiseseisvunud Eesti Vabariigi ajal, kui Eestit juhtis Mart Laari

esimene valitsus. Maidu Vallik kommenteeris oma laulu 2012. aastal: „Tol ajal oli Mart Laari valitsus. Need olid jah väga rasked ajad.“ (Rüütel, 2018, lk 384)

*Sest palju aastaid mööda läind,
mil kollektiviseeriti,
kes oleks seda ette näind,
nüüd majand likvideeriti.
Nüüd otsa saand kolhoosiköis,
mis nõnda kaua lohises,
ei kasva enam põllul mais
kommunismi päikeses.
/.../*

*Nüüd tekkinud on ühistud
töö käib täie hasardiga,
aga ainus asi, kehv on see
et hiljaks jääme stardiga.
On liialt suureks läinud võlg,
mis tuleb kord meil tasuda.
Kas tuleb enne kätte nälg
või jõuame me kosuda.
Ka valitsus võiks toetada
meid, vaeseid põllumehi,
aga vaevalt enne juhtub see
kui neilgid kõht on tühi.
(Rüütel 2018, lk 384)*

Heldi Väli meenutab, et küla jäi noortest üsna tühjaks. Kohapeal tööd enam ei olnud, nooremad inimesed läksid linna või koguni välismaale paremaid võimalusi otsima. Turjale jäid enamasti vanad inimesed, pensionärid, kes hakkasid nüüd oma tagasi saadud talusid pidama. (Väli, 2025) Hilje Lember toob näite, kuidas lehmapidajad müüsid oma piima kombinaadile, kuid piima eest raha ei saadud, anti hoopiski juustu (Lember, 2025). Mõned noored jäid siiski ka: vennad Raivo ja Indrek Paomees erastasid Turja lehmalauda, kus Raivo pidas loomi. Kalju Toomsalul oli talus kaheksa lehma, lisaks kasvatas ja müüs aiasaadusi. Kõik püüdsid midagi talus kasvatada ja müüa. Kurised kasvatasid maasikaid. Täiesti uus valdkond, millega tegelema hakati, oli roo lõikamine ja müük. Kalal käidi eraviisiliselt. Turja sadam seisis jõude. Kalandus kadus. (Väli, 2025)

3.4.2. Turja küla aastal 2024

30 aastat iseseisvat Eestit on Turja külaelu tundmatuseni muutnud. Küla on ilus. Paljud majad on renoveeritud, on ehitatud uusi maju. Kodude hoovid on kaunid ja korras – peetakse lugu

tänapäevaselt lihtsast, kuid moodsast haljastusest. Suurema kasutusega külateed on mustkatte all. Uus on seegi, et igas talus on nüüd auto, mõnes mitu. Teisiti ei saaks maainimesed hakkama, sest buss liigub vaid koolipäevadel ja on mõeldud õpilaste veoks.

Täielikuks tõmbekeskuseks on kujunenud renoveeritud Turja sadam, mis on suvel populaarne ujumis- ja ajaveetmiskoht. Valminud on stiilne ja ruumikas sadamahoone (vt joonis 13), kus külarahvas saab koguneda nii töisteks kokkusaamisteks kui ka külapidudeks. Sadamas on mõeldud ka lastele – seal on isegi mänguväljak batuudi ja väikese ronimistorniga. Kaluridki on Turja sadamas alles, kuid kutselisi kalureid, kelle jaoks kalandus ainuke teenistus oleks, enam pole. Kalameeste jaoks on sadamasse ehitatud spetsiaalne maja, kus nad saavad kalu mugavalt rookida, pesta, soolata ja jahutada. Eraldi varjualune on ehitatud kalavarustuse hoidmiseks.

Joonis 13. Vanast kalurite majast sai pärast rekonstrueerimist kogukonnahoone (Saaremaa teataja, 2023)

Indrek Iljas: „No ma ütlen ausalt, et Turja küla nagu selles mõttes elab küll. Meil on nii palju noori, et see on juba midagi. Meil kõik pered on täis põhiliselt. Ma tean ainult ühte tühja pere.“ (vt lisa 7) Aari Antoni nõustub: „Siiksaares ka kõik küla pered hakkavad täis saama. Taastatakse majad ja kõik elu läheb igatpidi paremaks.“ (Kuris, 2024)

Kolhoosiaegset küla ei kujuta keegi enam ette ja 1990. aastate keeruline aeg tundub kaugel minevik. Praeguste Turja inimeste arvates on elu Turja külas kena ja elamist väärt. Ja seda on oma koduküla kohta hea teada.

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimistöö eesmärk oli koguda võimalikult palju materjali Turja küla ajaloo kohta ja koostada kogutud materjalidest põhjalik uurimistöö, mida saaks edaspidi küla inimestega jagada.

Uurimistöö eesmärkide saavutamiseks ja info hankimiseks kasutasin raamatuid, ajaleheartikleid, mälestusi, ajaloolisi kaarte ja fotosid. Samuti viisin läbi intervjuud Aari Antoni, Indrek Iljase ja Ahti Kurisega 2024. aastal; käesoleval aastal intervjuueerisin lisaks Heili Lemberit ja Heldi Välit. Küllastasin Saaremaa Muuseumi Arhiivraamatukogu ja fotokogu. Osa infot sain digiteeritud arhiiviallikate andmebaasist Saaga ja digitaalarhiivist Digar.

Uurimistöö esimene osa „Aegade algusest ehk Turja küla kaugemast minevikust“ annab ülevaate Turja asukohast ja vanemast ajaloost. Turja küla asub endise Valjala kihelkonna lõunaosas Turja-Siiksaare poolsaarel. On arvatud, et kohanimi Turja pärineb sõnast „turi“, Turja mägi on küla kõrgeim koht. Mereäärsele külale kohaselt on kohaliku legendi järgi ka Turja külas oma Rootsi kuninga haud, lisaks veel Paoraun ja Surnumägi. Vanad inimesed on neid kalmeteks pidanud, kuid tegelikult neid uuritud ei ole. Turja küla on esmakordselt mainitud 1683. aastal, kui ürikutes on nimetatud Turga talu. Umbes sada aastat hiljem rajati katkust tühjaks jäänud maadele Turja karjamõis. Samast ajast on teada veel järgmised vanad talud: Piipri, Alvi, Aale ja Vissa. 1794. aastal müüdi Turja karjamõis Võhksa mõisale, mille alla kuulusid ka kohalikud talupojad.

Uurimistöö teine peatükk „Eesti Vabariigi aeg“ keskendub 1920.–1930. aastatele ehk Eesti ajale. Maareformi käigus riigistati 1920. aastate algul ka Võhksa mõis ning jagati 62 asundustaluks. Esimesed asunikuaastad olid väga rasked. Kogu talutöö tegid peremees ja perenaine, abi polnud kusagilt võtta. Samal ajal oli asunikel vaja ehitada maja, laut, muretseda põllutööks ja kalapüügiks vajalikud vahendid. Oli neidki, kes olid sunnitud oma maad ära müüma. Nii tulid külla uued inimesed, näiteks Mäe talu Paomehed on hiidlased. Ettevõtlikumad mehed ajasid äri ka kodukülas Turjal. Näiteks võib tuua Madara Karla, kes oli kõva töömees, kuid vedas ka salapiiritust, mis oli väga tulus äri. Omal ajal oli see üsnagi tavaline.

Kalapüük polnud Eesti Vabariigi ajal, nagu mõisaajalgi, Turja inimeste peamine tegevusala. Selleks oli hoopiski põllutöö ja karjakasvatus. Kutselisi kalureid, kes muud tööd ei teinud, oli külas vähe. Kalapüük kui hooajaline töö ei suutnud peresid ära toita. Samuti olid paadid ja muu püügivarustus paljude jaoks liiga kallis. Olukorra parandamiseks asutasid kalurid 1934. aastal Valjala-Kõiguste kaluriühistu, mille abiga osteti uusi kalapüügivahendeid ja turustati kala. 1930. aastate lõpus edenes elu Turja külas päris hästi.

Kolmas peatükk „Läbi sõja- ja kolhoosiaja“ on kõige pikem ja haarab peaaegu 50-aastast perioodi. Esimene Nõukogude okupatsioon tõi 1940.–1941. aastal kaasa punase terrori, mille

ohvriteks langesid ka Turja küla mehed August ja Otto Kalamees, Aleksander Põri ning Viktor ja Herman Kesküla. Kõiki neid süüdistati Saksa salakuulajatele signaliseerimises ja nad hukati Kuressaares komsomolikomitee majas. Turja külast leidsid tuge ja varjupaika Saaremaa tuntuim metsavend Elmar Ilp ja tema kaaslased. Elmar Ilbi ja tema salga abistamise eest aresteeriti 1949. aasta suvel Silvi, Jermolai ja Juhan Kalamees. Nad saadeti Siberisse vangilaagrisse, kust nad pääsesid alles 1956. aastal.

Nõukogude kord nõudis põllumajanduse kollektiviseerimist. Kohe pärast sõda inimesi kolhoosi astuma ei survestatud. Turjal tegutses Valjala-Kõiguste Kalurite ühistu esialgu edasi, kuid ühistule pandi nüüd peale riiklik viie aasta püügiplaan, mille täitmist hoolega kontrolliti. Ajalehes Saarte Hääl ilmus sel ajal mitmeid artikleid, milles Turja kalureid kehvade tulemuste eest kritiseeriti.

1947. aastal loodi Saklas esimene kolhoos. Pärast 1949. aasta märtsiküüditamist sai kõigile selgeks, et kolhoosist pääsu pole. 14. aprillil 1949. aastal loodi Kungla, Turja ja Siiksaare küladest Kungla kalurikolhoos, mille esimeheks sai Juhan Vallik Turja külast. Esialgu oli kolhoosielu väga raske, kuid Kuressaare Kalakombinaat laiendas oluliselt Turja kalasadamat ja vastuvõtupunkti ning kalurite elu hakkas minema paremaks. 1962. aastal liideti Kungla kolhoos Kingissepa-nimelise kolhoosiga. Inimesed mäletavad, et kala oli sel ajal palju ja kalurid teenisid hästi. Jõukatel kaluritel olid mootorrattad. Tuleb toonitada, et põllutöö ja loomakasvatus jäid ka nüüd Turja inimeste peamiseks tegevusalaks. 1976. aastal liideti kohalikud kalurid hoopiski „Saare Kaluri“ kolhoosi külge, põllumajanduslik pool jäi endiselt Kingissepa-nimelisele kolhoosile. Nüüd oli saabunud see aeg, kus kolhoosides elatigi hästi. Palgad olid head ja inimesed enamasti rahul.

Kolhoosikord lagunes, kui Eesti Vabariik sai taas iseseisvaks. Kolhooside kadumine ja talude tagastamine muutis maainimeste elu esialgu ebakindlaks. Kuna kohapeal enam tööd ei olnud, läksid nooremad inimesed linna või koguni välismaale paremaid võimalusi otsima. Ajapikku inimesed harjusid, majanduslik olukord paranes ja tänapäeval on Turja küla taas rahvast täis. Turja küla mehed Indrek Iljas, Aari Antoni ja Ahti Kuris võrdlesid endisi ja praegusi aegu ning leidsid, et elu on kena ja läheb veelgi paremaks.

Edasised uurimistööd võiksid hõlmata kolhoosiaegse ning kolhoosijärgse elukorralduse lähemat uurimist, maakatastri materjalide analüüsi, küla traditsioonide põhjalikku uurimist, sealhulgas ka suulise pärimuse kogumist teisteltki külaelanikelt.

Kokkuvõtteks võin öelda, et uurimistöö koostamine oli keerulisem ja ajamahukam, kui esialgu arvasin. Samas oli töö koostamine huvitav, avardas silmaringi ja õpetas koguma materjale ning suunas tegema intervjuusid, mida esialgu pelgasin. Olen tänulik kõigile, kes mind uurimistöö koostamisel julgustasid ja toetasid.

KASUTATUD ALLIKAD

Arhiivimaterjalid

Rahvusarhiiv

EAA.1865.1.273 – Turja mõis: revisjonilehed 1782. a.

EAA.1865.4.355/21 – Võhksa (Wexholm) mõis: revisjonilehed 1782. a.

EAA.2072.3.237 – Turja mõisa kaart 1786. a.

Eesti Kirjandusmuuseum

ERA II 233 – Kohamuistendite kogumisvõistlus 1938–1939

Saaremaa Muuseum

SM.10181:23 – Loit, Juuli. Kungla küla Mihkli talu eluolust. Käsikiri.

SM.10181:15 – Loit, Juuli. Kungla küla. Käsikiri.

Fotokogu

Kirjandus

Luts, Arved, Kesküla, Kalle 2007. Kalandus kuni 1940. aastani. Saaremaa 2. Ajalugu. Majandus. Kultuur. Tallinn: Koolibri. Lk 556-592.

Pao, Bruno 1999. Valjala. Tallinn: Maalehe Raamat.

Pao, Bruno 1991. Saaremaa sadamatest. Minu Saaremaa. Koost E. Prooses ja A. Tasa. Kuressaare: Ajaleht Meie Maa. Lk 63–68.

Püüa, Garel 2003. Metsavendlus Saaremaal pärast II maailmasõda. Saaremaa muuseum. Kaheaastaraamat 2001 – 2002. Toim Olavi Pesti. Kuressaare, lk 247–297.

Püüa, Endel 2006. Punane terror Saaremaal 1941. aastal. Kuressaare: G.Trükk.

Saaremaa ja Muhu muinasjäänused 1924. Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti toimetused II. Tartu: „Odamees“ Carl Sarap.

Saaremaa 1934. Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus VI. Koost A. Luha, E. Blumfeldt, A. Tammekann. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

Sammet, Jaak 1985. Kalandus. *Kingissepa rajoonis. Eesti NSV Teaduste Akadeemia kodu-uurimise komisjon*. Toim V. Tarmisto. Kingissepa: Saarte Trükikoda. Lk 83–88.

Trei, Anne 2016a. Pildikesi Valjala kihelkonnast. I osa. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Trei, Anne 2016b. Pildikesi Valjala kihelkonnast. II osa. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Vessik, Juta, Varju, Peep 2002. Saaremaa inimkaotused Saksa okupatsiooni ja teise Nõukogude okupatsiooni aastail 1941–1953. Tartu: Johannes Esto Ühing.

Ajalehed

Kungla kolhoosi kalurite vastus. *Saarte Hää!*, 02.11.1950.

Kuik, Manivald 1994. Salapiirituse vedajad nimetasid end „surmapataljoniks“. *Päevaleht*, 12.05.

Pao, Bruno 1996. Võhksa mõis. Mõisalood. *Oma Saar*, 17.09.

Pints, Viktor 1949. Igal kaluril täita isiklik kalapüügiplaan. *Saarte Hää!* nr 36, 24.03.

Raimla, L. 1949. Turja mehed esikohal. *Saarte Hää!*, 16.06.

Saaremaa rannad rikastuvad. *Meie Maa*, 02.11.1938.

Valjala-Kõiguste kalurid ei suuda teistega sammu pidada. *Saarte Hää!* nr 46, 15. juuni 1946.

Käsikirjad

Kuris, Kaisa 2001. Turja küla.

Kuris, Emma 2024. Intervjuu Aari Antoni, Indrek Iljase ja Ahti Kurisega. Üleskirjutus autori valduses.

Põlluäär, Aivo 2018. Ühistegevus kui järjepidevuse sümbol kolhoosnike elulugudes Saaremaa Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi näitel. Magistritöö.

Sepp, Agnessa 2017. Mälestusi kolhoosist. V. Kingissepa nim. kolhoos Saaremaal. Käsikiri Sakla muuseumis.

Suulised allikad

Iljas, Indrek 2025. Suuliselt autorile, 19.01.2025.

Kuris, Ahti 2025. Suuliselt autorile Turja majapidamistest, 12.01.2025.

Lember, Hilje 2025. Suuliselt autorile, 01.02.2025.

Väli, Heldi 2025. Suuliselt autorile, 01.02.2025.

Elektroonilised allikad

Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. Vastuluureosakonna tööst 1955. aastal. Orissaare Ajaloo Toimkond. Kättesaadav: http://www.orissaareajalugu.ee/2011/02/vastuluure-aruanne-1955_27.html?m=1 (13.01.2025)

Eesti kohanimeramat. Kättesaadav: <https://www.eki.ee/dict/knr/index.cgi?Q=Turja> (02.02.2024)

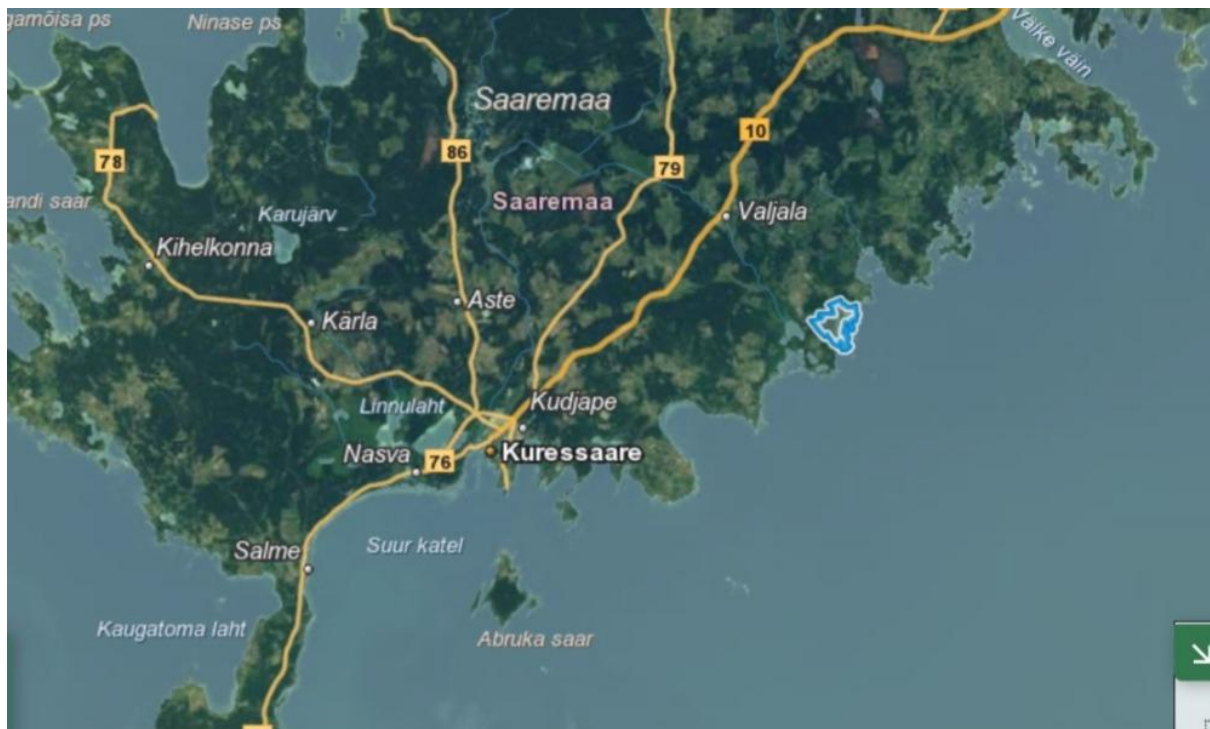
Kodukoht. Valjala Põhikooli koduleht. Kättesaadav: <http://2it.ee//kodukoht> (02.02.2024)

Leetsaar, Jaan 1999. Eesti Ühistegeline Liit. II vihik. Konspektiivne ülevaade. Kättesaadav: http://www.eau.ee/~jleetsar/Yhistegevus_Ilosa.pdf (11.03.2024)

Rüütel, Ingrid 2018. Saaremaa laule ja lugusid. Mis on jäänud jälgedesse I. Tartu: EKM Teaduskirjastus. Kättesaadav: folklore.ee/era/pub/saaremaa.pdf (21.01.2025)

LISAD

Lisa 1. Turja küla asukoht Saaremaa kaardil

Lisa 2. Turja mõisa kaart 1786. aastal

(EAA.2072.3.237)

Lisa 3. Turja karjamõis. Turja mõisa kaart 1786. aastal

Kaardil on esile tõstetud mõisasüda (kursiivis number 1) ja kolm Turja talu (roosal taustal kursiivis numbrid 2, 3, 4). (EAA.2072.3.237)

Lisa 4. Turja mõis: revisjonilehed 1782. aastal

		муж.	жен.
		лет.	лет.
Александрово.			
major von Hofsch.	Роскош оной скарбашкой милым туля, скарбашкой франц. фонт. Немецкой		
	Немецкой вольной, Лей		
Dienst.	Мастер Карашинский скарбашкой собранный скарбашкой уроченья	46	
	у него жена Катяна Шарфова Ротлякская уроченья		34
	У них дети Виктор		
	1. Мария Фридриха	1.	
Hau johan Erdmann p	Мельник Карл-Иоанн Рот директор Ротлякской уроченья	30.	
	у него жена Анна Ивановна Рот Ланская уроченья		30
	У них дети Виктор		
Dienst.	1. Ингрида	10	
	дочери		
Hau	1. Мария	4.	
	Состоящие птонов мывов Крестьяна.		
Turja Rista.			
		лет.	лет.
Turja 1.	Крестьянин Туря Петер у него жена Фёкла Павлова	72.	70.
	У них дети Сыновья.		
1.	Рейнд	42.	
	у него жена Анна Топасова У них дети		30.
	дочери		
	1. Рейнд		13.
	2. Мария		8
	3. Ингрида		5.
	4. Анна		4.
	5. Мария		2.
2.	Иустас Крестьянин Петер у него жена Мария Ионасова	33.	30.
	У них дети дочери		
	1. Мария		5.
	2. Анна		3.
	3. Ингрида		1.
Turja 2.	Крестьянин Туря Рейнд у него жена Ингрида Маршова	59.	35.
	У них дети дочери		
	1. Ингрида		5.
	2. Анна		2.

		Муж	Жен
		Лѣта	
3.	1. Лена <i>горь</i>		8.
	Хрестыяннъ <i>спуря Рвнъ</i>	30.	
	Унесъ <i>жена дѣа хрѣстьянова</i>		45.
		<i>Уни дѣтѣи</i>	
		<i>Сынъ дѣа</i>	
Туя 3	1. Мартъ <i>Mart</i>	11.	
	2. Врѣ <i>?</i>	9.	
	3. Иандъ	7.	
	4. Ттомасъ <i>Thomas</i>	6.	
	5. Хустасъ <i>Justas</i>	3.	
		<i>горь</i>	
		1. рѣтѣ <i>Ретѣ</i>	4.
		Итого <i>худо дѣи</i>	16.
		18.	<i>Kokke</i>
			<i>moisanidat</i>
			3 Туя <i>take</i>
		<i>Родонъ мѣдъ спуря Нинахъ</i>	
		<i>Белкороженіи и прочи худо</i>	
		<i>спранкѣ лѣтѣи нехмѣтѣся</i>	
		<i>Ванъ дѣа Нинахъ</i>	
		<i>allini von Nolden</i>	

(EAA. 1865. 1. 273)

Lisa 5. Metsavend August Säkki ülekuulamise protokoll koopia

91
91

Stuualuse tunnistus
Показания обвиняемого

195 a.
г.

Ülekuulamise protokoll.

Tallinnas, 27. juulil 1950a.

Mina, NSV Liidu P. S. S. Riikliku Juldusosakonna Juldaja I tu
Võik, kuulama üle kinnipeetud:-

Säkk August Johan: p. 1907.a.
Kati külas, Vägala vallas, Saaremaal,
eestlane, NSV kodanik, parteitu,
3klassi algkooli, põlvpidajad-keeknikud,
käsitsööline, käesoleval ajal ilma
kindla elu ja töökohta.

Kinnipeetu - Säkk valekuristuse andmise eest
heidetatud NSV Liidu P. S. S. Riikliku Juldaja I tu
Kinnipeetu - mis ajast Pele hakkasite varjama
Nõukogude organite eest?

Vastus: Nõukogude organite eest läksin varjama
algselt umbes 17 juunil 1949.a.

Kinnipeetu - mis põhjustel?

Vastus: Umbes mainis 1949.a. mina panin Loime
varguse Viika külas, Vägala vallas, Kallimäe
talus, kus peremeheks oli Reinberg Aleksander.
Varastasin ära hõluse rakmed ühe komplekti.
Juunikuu sama aastal aga varastati
kohaliku müüritsa kolmiku pealt, ning
kõikidele tuli minni talusse ja küsisid anna
kätte varastatud hõluse rakmed, sellepeale
mina lõin kogu nõutud esemed, ning
andsin müüritsa kätte. Siis müüritsa kaks
mind varastatud asjad võtta ja enesega
kaasa tulla. Läksime "Põhjala" kollekti

Allkirj
Подпись: A Säkk

sinilhe talusse, seal müüdis tegi, protokolli
parjuse loo kohta, kus ma tunnustasin
olla siia rüütsalt ülesse. Seal se
müüdis kuni veel, kas kolm ei ole
nädal, vastan ei ole. Aga tegelikult
oli müüdis jättis niid enesele kaasa
ja laususe tagasi minu talusse, kus
müüdis pami sinine lahjotimise ja
koostas toast las saadeti välisvõrre
pantelaga nädalasi laadud 3 nädal 4 lühik-
padunaga. Seal lahjotimist kuni minu
müüdis parjala rahamajasse, kus pami
noid istuma siht tappa kus parajasti
noid vastu mingisugust maksu maksti.
Müüdis jättis niid ülesse. Maksti, ming
ise lasti ära. Ajana kasutati seda
momeniti, ming lahusin rahamaja
muumist ja pami jaoks mütsa. Kott
oli rahamajast müles teoni kaugusel.

Küsimus: - mis põhjustel ole jooksite ära
1. 2. kahtlusest?

Partus:- Seletapanast, et kartini suurt karistust
varguse ja rebase eest, ikkivai ka
sua sassa armeeas teinist.

Kūminus:- Kuo kolas lēis horkasite varjams?

Teotoni: Peale ära jaksusid vallamajast
minu jaoks, aga kudu kella mõtte,
kust otust täpsin rooja, küsisin ära
maiale - ära kiini, et ma jaoks
vallamajast ära ja laanin kirjajust
dilekenda. Võisin eusegi kudu täpsin

Алкімі:
Подпись:

Ch. 5

ja kasuka, ning lüüa lagari metsa oma
kõlga karjamaale ja ääri: magama heina-
küünis: metas. Nii vajagi end aukes
mädalat paar, kus ühel päeval nägin kedagi
inimest lüümas, misle kargel, vilistam
ja inimese jäi seisma, ning hakkas vaatum
oma uneluse, mis minna tundis ära, et
see on meie vana elanik - Kõõp Kalev
kes enamat hakkas vajama metas Nõu-
kõlale vajavate seest end näitrikuul 1979.
Lõikes end kõvale väljasaatmise eest
1950k - territaoriumilt karjamaale
1950k - eajajanduse. Mina tuln pärast
nägi ja lõksin Kõõp Kalevi: järele,
kus hümanne maidis; et ma sind tulingi
etima oma kampa. Sule minuga kaasa
ja lõhku meie, lunkriisse", kus sa ka sin
kõmbe - Kõit õmar, mina elin nõus ja
lõksimegi. Minu käisin nel korra kodu
masti ja lõps vaatus, näisel ei olud
tõrju talvisi ja mina satuma ei hakanud
kodas, vaid lõksin lagari karjamaale,
kus mind otas Kõõp Kalev. Otamine
deal nii kaua kui, naine kahes valustas
tõrju, tõi meile karjamaale järele, kus
sime kesi ja peale seoti lõksime
kaas Kõõp ja "Kõrnikaru" metsa, mis
aruo meil tulevat umbes 8-10 km, Jahu-
küla territaoriumis, kalgala vallas. Kõõp
sees oli hõõklike jooks chitatu' näike
sava, kus hõõklike elavil muul kus

Алкiгi:
Пoдпiсь

А Бак

Legid Lina. Teraoli Kait oskar. See
oli juurikuu lõpul või juurikuu alg-
paevadel 1947.a. kui "hinesin kööp
Kalevi" ja Kait oskariga).

Järgnevalt - kirjurgused rehvad elid kait oskar'il
is kōõs Kalevil?

1/2 ja Kaap Kalev.
huom. Kortti oskar omas peneviintuusi ja
 Kaap Kalev oli vene automaati
 "595" 41-lasuline ja seksa "Parakellare"
 1mm.

Humilis. - Lga Pcil mdsuzame kelu ali?

Arvamus: - Aga see mingelegi reet on.
Vastus: - Elukes minev mingelegust reeta
ei oleud, aga kui ühineksin "Kait Oskar";
ja Kaap Kaleviga, siis mina läksin
sõitma koos Kaap Kalevi; ja laksime
minu talusse, Kati küllase, Minna
Kallase kusi minul oli peidetud saksa
okupatsioon; peidetud lauda seinas
võheli põhkude nisse üks saksa
automaat ja saksa "Parallelen" Põnu,
ning umbes 100 lahinggadumist, võtmine
need ennega kaasa ja viisime oma
"Luksemburg", mis "Edgarpõlv" kusi minna
elavastuseks, mis minul ära võeti.
(Küsimislausel "Luksemburg".)

Siinani: - Kust kohast ja mis sugustee asja-
 A. eludel Peie saite elusel mainitud eludel?

Näitus: 1941.a. kui siid lühiküpsid Euroopa
suure ja taska suure vahel Saaremaal,
Pajula vallas, kus mina pärast lühiküps
lõppu koostasin lahinguväljal kõik

Алкірі:
Подпись:

A dā

Кимпест:- Бакк Лазуст Јохан: р. 93
 Сабалн: Кимпест
 Показание обвиняемого
 Селетс Л. Јанс 1950. г.
 Селуст манитуд редбад ја перина ара ома
 Палас

Minimus:- Kes veel vajand Sõjega koos peale eelpool

Nastasi - kuini augustikuu lõpuni või septembrikuni
alguseini 1979a. vajasime koos - mina - Saku,
Kõõps ja kait, siis tüübid meie, "lunkristse"
meie ja Saku. Meie ja Saku lõpeti

Nisimusi: - kuidas Peie tegelenite kui vajate kolmekesi?

2. Varustus: Kõrvarustuseks 1949. a. kumipärane ei mäleta, kui minna ja Kõõs sõbrastarime minna Kallmäe kooperatiivi röövimis, Nagala rauda, mingi õhtul hakkasime minema. Kallmäe kooperatiivis ei olnud meid, hukkusid umbes 15-16 km kaugusel. Järges sinna oli kõik väike, saunati, ei elanud Kõõs majas, kus oli kooperatiivis õhtegi inimest. Tagant küljest muretsime ukse lahti ja läksime käepilele minema, seal leidsime kiivikala paine põlema, peale seda hakkasime saapaid, kingi, riie, mitu, nina, radio-aparaati ja veel muud asju, mida me pöörgut ei mäleta kotidenele ajama, kogu tühine 4 suurt kotti asjadega, pärast viisime kaks kotti kooku, mingi tükkimad viiskasine kaks kotti üle õlale ja läksime mitu, umbes 2-3 km eemale Kallmäest metsas. Ühte heinaküüni peitsime ära osa asju

Алкоголь
Получить

A Sādh

sest siid daga rasked kotid eesari
 nina seljas. Maika jätmine raadioaparatuur,
 mükku ja nel on teinud asju, mildest ma
 ninnel: sell ei määta, ning ise lõikmine
 tagari, hunkrii. Mõne päeva näädukes
 lõikmine tagari sordale järjek, osa
 asju leiustine kätte, aga raadioaparatuur
 jõi kabinas, sest kuumist oli selal
 vahetisel veeleil heinu ja raadio
 ära hüüetud. Põhusev kumitumid meel
 kolmeksi et olund. Põitaseid mere
 Rääsime kodus ofimas. "Bankrii"
 koit oskar ja nina tegime korae,
 mida ümmine oma koludesse, jale
 selle määgime searte.

Kūinūs: - yatrake ama selectui?

Dastus: - Mõnes augustikuu lõpu päevadel või septembrikuu algpaevadel 1979a. hõlmikul Kärga kalva allis minule, tule nimune kallas naja näidanu mille ümbriti minä olin Kärga'si ettepanekuga nääs, laskime välja laskurist, mis Kärga allies tule allu⁹ minule järle, ning laskime mukes 3-4 km Loksi kala suunas, mis arvi mebas oli ürs kumaxia, kust kaat'si kälä kälä ülesse, mina taatim kälä ülesse, aga Kärga allies pole taatim'si ootit, sed an fip. Laskime tahemate ja meile tulid vahet 3. inimest, kisk relvastatult, a kumaxasid nimid kätt pioli ja tutantantari

Ліжкі:
Підпись:

A Saak

endise, Hg, Tomson ja Walker, sest mina
kohtumisi aegadele eemalekõrdselt. Peale selle
Hg naise, kelle kas mõtate milje ka oma
lungrisse elama. Mina ja tädi olime nähes,
mug kõik võlgad maistud isikud laskisid
kõas lungrisse.

Primum: - Misguzsed velvad ouarid uns luluuxad?

Nastus: - Hlo Almar, vajjuninega "Leis" oasas pakk
automaadi, brünnigle, 5^{1/2}" kaliber 7,62 mm,
Penson Fredes, vajjuninega "Jaagup" oasas
taskurela näidama marki brünnigle 7,65mm
kalibriga. Tahter Feliks, vajjuninega "Feliks"
oasas automaat monevutpusti, 5^{1/2}" kaliber
7,62 mm ja taskurela brünnigle "31" kaliber
7,62 mm. Jõhkeu relvi ei ole.

Aluninus: - Kana eland Hsp, Thomson ja Bakter Tese
Lunkrist?

Nactus - *Nuri detrembixum alguseni* 1949. a.
Xinicus - *chissuguseni kumtegorol* Eric Belmontat
bandgrupp, cesotas Flp. Elmariga pami
storia detrembixum kumtegorol 1949. a.

Vastus: - Siinseid kunstige oli meie vabastatud haide-
grupid - Hõ Imari, Sukkumisel kooperatiiv
võrgus. Septembris, täpselt järele ei mäleta,
1974.a. lõlul, kui Hõ ja Kõõs läksid koju -
Sukkuriste, ning ütlesid, etaga lahene Sõjavere
kooperatiivis praorina, Nagaale palatla.
Laskime me kõik, Hõ, Pauson, Väikõn,
Kõõ, Koit Omar ja mina - Sõõõ, kolme
parajavalt mõtine kolmes, istume
kolmetele selga, ning sõitume kõik

Анкігі:
Полісьє

A Saxe

rataslohistest Sagavereisse. Jäädess Juba
Sagavere lahustele, kus hakkas lappuma
meto, jäätine hõlused meto, ning ise
kõik järgi kannamine minema. Suhtu
hõlused maha jäid meto sealt oli
Sagavere kaaperatiivi juurde umbes 3-km.
Umbes 150-leom enam kaaperatiivi
on suurem sarapuu pöörd, kahe H-p
meil kõrgi' pugeda pööratse, aga
H-p ise kass kääri ja Vaher'iga lapsed
laurene paatama kuridas de olevad
kaaperatiivi. Umbes 0,5 tunni möödudes
talid kõik 3 tagari ja teatarid, et
kaalukajaks on ning pugime kaastekki,
kus kaga paigut rahvast ja tava si tava rõõmselt
kaaperatiivist murebaga selja. Seale seale
lakime kõik lohistele juurde tagari, ning
võime tagari kuuks. Umbes paari-kolme
päeva pärast selgel õhtul H-p järe ütles:
"nõu tava õhtul läime järe pöörima Sagavere.
Õhtul läksime kolmevi lohistele juurde,
istusime lohistele selja, ning võime
Sagavereisse, hõlused jäätine meto sevale,
ise aga kõik lapsed jala kaaperatiivi
suudast, kumas vanas kolas, umbes 150-leom
enam kaaperatiivi. H-p kääri' nimel "Sävi"
ja Pauron Preadesat jada aotama pööratse,
aga ise H-p, Vaher ja kääri lapsed
kaaperatiivi, kait omari' selgel korral
seleivad kaadas. Umbes 0,5 tunni möödudes
läbi meil juurde kääri kalle ja teatas,

Мака Гоминатова
"Vergil'st" nicht
Allkir:
Подпись

A sack

luzeda! para A Sãta

Sõnimeet
Sõnakirja
Показание обвиняемого

28. augusti johan: p

Keltes, 27. juulil 1950. a.

et H-p ja Vähter on juba kooperatiivis
sees. Lähikene kõne kooperatiivi juurde,
seal H-p käskis mind salki ja kõrg
Kalevi't praeg koidori valusse, aga
H-p, Vähter ja Põmson läksid ise kaupluse
kus hakkasid kaupa kohidesse laadima,
see kestis umbes 1-tund. Siis tuli H-p
kauplustest minust milja viirus kaupluse
johataja näoidega kinni teelide külge
ja naisterahva keelele oli väike viina-
laps vielus kinni näoidega diivanil
kõlge jättes naisterahval käed lahti,
nü et võimane sai hoida last niles.
Siis mõtine kotid kaupaza selga ja
minime metoa helusti juurde kus asetasime
kotid helustile selga ja hakkasime liikuma
sünkri muinas. Bunkri juures laadimine
kaupa maha ning lastime helused metoa
lahti.

Kuusi - disguised relax on-site cooperative

Varulvi: - Kõrvas saaks automaadi ja brauninga.
 Tomson omas brauningu 7,65mm. Põhik
 omas brauningu "Feraallom" 7mm, Kõip
 omas automaadi 7,65mm ja brauningu
 "Feraallom" 7mm, mina - lasku omasin
 saaks automaadi.

Küsimus: Missugust kaupa peie võrari, Le Pagarere kooperatiivist?

Алкис
Подпись

2 Säcke

Näitus: - Saapaid, kingi, kalad, villaseid riide-
kaupaid, sõdi, riidei, naristepesu, riide
kukki, meelelepuu, riina, riitun, biskviti
ja veel igasugust muud kaupa, misa
na kõni oi mäleta.

Arutamine: - Kuhu perinte värvitad kauba?

Näitus: - Järgmiseks päeval jagamine oma
vabed ära, ning Flp ja Tomson
oma kauba matrii maa nisse.

Arutamine: - Jatkake oma elatust?

Näitus: - Naevabikmus 1949.a. Flp, Nahter ja
mina-Säkk, neljastatult äärel parrime
toime ühe taluniku äärel parrime
kõõrime Flp ja Nahter, Tarsauna malla,
kust toime ära mikes 1000, pääl-
jahu, odra tangud mikes 3000 ja mikes
15-3000 soolatud sealihä. Järgmist
kraami toime hunkriste hobustega.
olloni pääs hiljem saamal aastal, Flp,
Nahter, Kääp ja mina-Säkk, neljastatult,
õhtul nõime kajaamaalt kolhoosi
hobused istumine selga, sõitmine talude
külade, taljala valda ühe taluniku
äärel, kust toime ära omale toiduks
kappaid, kaalikaid ja porgandeid,
mikes 8 kotti.

Samal ajal, 1949.a. Flp, Nahter, Kääp ja
mina-Säkk, neljastatult, õhtul nõime
jälle hobused kajaamaalt, ning vaba
sõitmine „Tuleviku“ kolhoosi pällule
taljala valda, kust toime ära mikes

Alkiri:
Подпись:

A. Saka

8 kotti kartulaid omale toiduks.

Naevabikmus lõpu poole 1949.a. õhtul cel
lahkuseid hunkrist Flp, Tomson ja Kääp
kalad, neljastatult, aga miku nad laskid
seda ei väärinud. Mikes 15-18⁰⁰ taluel
Flp, Tomson ja Kääp tagasi hunkrist, toid
enesega kaasa mihule kundaistu meessõidu
mikes 30.a. saua, keda Flp ja Nahter nimetasid
„Hülge kiitust“ ja „Aadoks“. Flp: „e oli äärs rebi
nagaan, mida näitas Nahter ise ja ütles:
„Siis „Aado“ näest uue rebi. Siis hakkas
Flp „Aadoks“ kättisina, kuidas ma astusin
ühendusse J. J. H. kaastööliste, 1949. aastal
„Aado“ hakkas selatama, et tema äärs vaba-
taltikult ise J. J. H. kaastööliste punde,
kelledalt sain hilisande ilusateid Flp:
hunkrist ja seest teadate J. J. H. organite.
õhtul „Aado“ oli oma jutu lõpetanud, Flp
õhtul „Aado“ taksud läbi ja leidis seest
pakerassi porttegar, kuhu oli peata quarentiini
kodaaliku eesti riigimees „Kolu lövi“
selle peale Flp mihaga lövi nimeku „Aado“
ja ütles, isa kannad, kolme lövi taksus,
ning alust J. J. H. organite „miku“. Siis
Nahter mõtis näevabikmu ja hakkas „Aadoks“
paksu, Flp, Nahter ja Kääp taksid pusti
ja ütlesid „Aado“ lähtu, ning laskid
taljala hunkrist, kina-Säkk, Tomson jäime
hunkriste, aga kott baxari ei olnud seel
õhtul hunkrist. Mikes 10-tunni nimeades
taluel Flp, Nahter ja Kääp tagasi hunkrist,

Alkiri:
Подпись:

A. Saka

sis Hp ütles - nok tappime "kado"
ära. Peale selle Hp muretses ja naljatades
ütles: - Kõõp on nii vilets mees, et ei
jõudta ääki inimesele sisse lüüa, selle
peale Kõõp vastas: - Täägi ots oli müri.
Järgmisel hommikul Hp andis käsu
Vahter:le ja Kõõp:ile minna matke
ka laip ära. Vahter ja Kõõp mõtsid
labidast ja lüksid matma. Kus
kohas nad tapsid "kado" ja kuhu nad
laiba matsid seda mina isiklikult
ei tea, vaid täpselt teab Kõõp Kalev.
Novembikuu 1949.a. Hp ja Kõõp
kahexen tööriistid laimajala vallast
2 noort nullikat, löid kuukri juude,
kus tapsime nullikad ära, ning molasime
liha tünni. Puhast liha oli umbes 200 kg.
Johkem tööriistid ma käesoleval momendil
enam ei mäleta.

Küsimus: millega soovite täiendada?

Vastus: Täiendavat lisada ei ole.

Protokoll kirjutatud minu sõnad
õieti eestikeeles, mida olen ise lugend.

Alkumärk:

А. Вак
лду.

/Vaiik/

Allkiri:
Подпись:

Lisa 6. Intervjuu 2024

Intervjueerija: Emma Kuris

Intervjueeritavad: Aari Antoni (83-aastane), **Ahti Kuris** (51-aastane), **Indrek Iljas** (44-aastane).

Emma: Kas Piipre talust teate midagi? Kes seal elab ja kui palju elab ja mis seal on?

Ahti: Emma teeb jah koduloo uurimistööd. Valjala koolis Ester Vaiksaar andis siis sellise ülesanded uurida, et mis siin nagu olnud on, mis siin praegu on selles kandis ja siis kuidas elu omal ajal oli, kas praegu on parem või halvem ja noh.

Aari: Noh, mis mina, ma ütlen, ma oma parimal ajal olin siit kandist ära. Siis just, kui need tegijad mehed hakkasid ära kustuma. Kellel on sellest külast nagu, kuidas öelda. Võtame kasvõi Madara Karla. Üks markantsemaid kujusid külas eksole, aga kui palju temal mälestusi oli, kui palju neid teie peres kirja pandi, keegi?

Ahti: Tähendab, see on null. Sellepärast et ma olin üheaastane, kui Karla suri. Ma Karla nagu ei mäleta ja Karlast mingil põhjusel meil peres nagu ei räägitud. Nii et ma ei tea Karlast mitte midagi.

Indrek: Aga miks ta siis nii markantne kuju oli?

Aari: Teine võta jälle Sulev. Sulev oli noh kõva spordimees. Läks ju Karagandasse.

Ahti: Jah Karagandasse. Sulevist ma tean palju.

Aari: Noh ja on sellised mehed. Näiteks kui veel temaga koos viimati olime Eha matustel vist. Või ma ei mäletagi. Tol ajal ei olnud kombeks midagi kirja panna aga.

Indrek: Oota, aga miks see Karla nii värvikas kuju siis oli?

Aari: Kuidas?

Indrek: Madara Karla no kuidas ta nii värvikas kuju oli?

Aari: Karla oli salapiirituse vedaja. See oli tulus äri.

Ahti: Kas see oli Vabariigi ajal, kui ta neid kaevusid kaevas?

Aari: Kaevusid kaevas ja töömees oli. Käis ka minu vanaisa juures tööd tegemas. Meil aastaringelt oli õlu olemas. Vahel väsimuse peale võeti, sama komme nagu praegugi. Aga igaühele õlut ei antud. Sai see, kes oli töömees. Külimit nisu oli vist päeva palk. Tubli töömees sai õhtul ka õlut. Madara Karla käis pidevalt külades maju ehitamas ja parandamas. Karla käis kunagi siin, tulid [piiritusevedajad] paadi või laevaga piiritusega. Meil aeti kodus õlut või puskarit, piiritust ei tahetud see oli liiga kallis.

Emma: Ja kes elasid Alvi Tänaval?

Indrek: Alvi Tänaval elab Aado.

Ahti: Mis selle kandi ajalugu oli?

Aari: Alustame teest praegu. Kui hakata Koika juurest tulema, see tee, mis praegu tuleb Rebaskemäelt läbi Jaani juurde siia, seda teed ei olnudki. See tee tuli Läku juurest läbi Möldri maja ette, Reinu maja eest tänavast läbi, siis tuli Tuulingumäe alt läbi ja Kestlase juurest läbi, keeras Vihterna juurde ja siit läks Alvile. Alt Niidist läks tee läbi. Sealt kusagilt oli tänavate suu koht, kust läheme ülesse. See on vist praegu veel näha, siis oli mingi Aaviku koht vist. Üks vana naine elas seal vist, seda maja pole ka enam. Tee läks Mäe alt läbi ja mööda mäge Kooli juurde. Kooli juurest läks Uuelu maja taha ja Männiku juurde välja. Aga praegu on need teed peidetud.

Emma: Kas Alvi ja Alvi Tänav on erinevad talud?

Ahti: Seal, kus Alvi Oss elas onju. On nad omavahel seotud?

Indrek: Oss ja need ei olnud omavahel sugulased. Alvi Ilmar ja Oss?

Aari: Need on erinevad pered. Erinevad suguvõsad, sest Oss tuli Siiksaarest ja Ossi juured on Laimjalast hoopis. Ja Alvi Ilmar - need on täiesti erinevad pered. Aga Piipre on üleval ja siis oli Saue kusagil seal Piipre või Vissa vahel.

Ahti: Kas sellest asjast ka rääkida tohib, et ma mäletan, kui lapsena sai mööda mereäärt jalutatud, siis mingid villised sõitsid sinna Alvi Ossi juurde?

Aari: Oss oli, Oss oli. Noh, ma olen... Ütleme niimoodi, kui mehed tulid koju sõjast ja vangilaagritest... Ainukene mees, kes oli laskurkorpuses, oli Mardi Juhan. Teised kõik olid Saksa sõjaväe mehed.

Indrek: No minu vanaisa käis kolm sõjaväge läbi. Alustas Eestis, siis oli Vene ja lõpuks oli Saksa sõjaväes.

Aari: Ja vahel, kui ta eriti purjus oli, ütles, et kuradi kahju, et see ära lõppes, oleks Inglise kuninglikku mereväkke ka saanud.

Indrek: Alvi Meeta on siis Jüri ema, onju?

Aari: Ei, Heldi ema. Kalev on ta vend. Sannik Kalev oli Ilbi kambajõmm. Ja selle tõttu läksid Sannikud /.../. Kaljukülalt on Sanniku koht. No hakkame siis: Vissa Ainur, Endel, Leida kolm last. See on suguvõsast. Ainuri naine Leida oli üks Meeta õde, selle Ilbi kambajõmme Sanniku Kalevi õde. Neid ei viidud ära, kuna julgeolek ei leidnud nende seost sellega. Teised käisid kõik ära. Virve, üks õde, kelle nime ma ei mäleta [Salme]. Rein oli kõige noorem. Ja üks [Elvi] vist hoopis venelasega abiellus, läks hoopis Venemaale, millest nad ise ka lugu ei pidanud enam.

Indrek: Kas Vissa oli kunagi üks suuremaid talusid Turja külas?

Aari: Vissa on üks kõige vanemaid talusid, sellest järele jäänud. Praegusest külast Piipre on tulnud sinna, kui mõisad kaotati ära, jagati maad ära. Need, kes võtsid vabadusõjast osa, said maid. Ja mõisad kadusid ära, maad jagati ära 26. või 28. aatal [tegelikult 1923]. Vissa oli vana talukoht.

Indrek: Minu meelest ta seal rahvaarhiivis või ma ei mäleta, kus ta oli, on see 1798. aasta kaart. Seal peal oli Vissa, Mardi, Vihterna ja siis oli vist Alvi ja Aale.

Aari: Aale, see polnud talukoht, see oli mingi väike popsikoht.

Indrek: Aga peal ta oli seal igal juhul, kaardi peal. No Mardi ja Kestlase koht, see oli kunagi see Karjamõis.

Aari: Kestlase ja Mardi on vanad kohad. Alvi on vana ja Vissa ka.

Indrek: Aga Vihterna ka.

Aari: Ja Mäel on Mäe Teodor ja Mäe Juhan, nad on hiidlased. Kuidas nad siia sattusid, seda ma ei tea.

Indrek: Siis tuleb nad ju Turja külast välja kirjutada, kui nad hiidlased on. Kehva (naer).

Aari: Siis on veel üks kuulsamaid inimesi Almi Tugev, luuletaja. Mäe Teodori, Mäe poiste, Paomeeste tädi vist.

Indrek: Kas see on see, kes selle Turja luuletuse kirjutas?

Aari: Jah.

Ahti: Kelle õde ta on siis?

Aari: Tal on üks õde, aga ma ei tea, kus ta elab ja Aldur on praegu Mäel kõige vanem.

Ahti: Kas Tugev Almi, on Mäe Alduri õde siis?

Aari: Jah. Ja kui juurtega edasi minna, siis Alduri ema on Siiksaarest. Ja Endine minister Kiik on ka sellest suguvõsast, aga see ei puutu Turjasse enam. Ja Juhan on samamoodi hiidlane.

Emma: Kas Lootuse talu ütleb midagi?

Aari: Lootuse on ju Aale tegelikult.

Ahti: Aga räägime sellest Aalest ja ma oma lapsepõlvest mäletan neid jutte, et seal oli Juuli ja kas Oskar, tema mees, lasi ennast meremiiniga õhku?

Aari: Jah. Nad tõid kusagilt Purmest, minu onu koos Ans Ossiga [Oskar Lootusega], hobusevankriga miini koju. Ja noh lõhkeaine võeti. Sellel [meremiinil] sarved peal, aga neil ei olnud ühtegi tööriista, et need sarved maha keerata. Kuidas nad selle hobusevankri peale said ja kui suur see oli, ei tea. No aga mõlemad olid teadlikud mehed tolle aja kohta. Ja tõid hobusevankriga Aalele selle. Mu onu elas Kunglas Antsul ja Oskaril olid kodus tööriistad.

Läksid siis lõunat pidama, et peale lõunat tulid sinna, keerasid sarved maha ja panid tule peale, sulatavad selle lõhkeaine välja. Ja see [lõhkeaine] läks tule peal soojaks, läks sulama nii kui tõrv, ja siis vormid seda nii kuis tahad. Jahtub ära ja siis on nii kui võipakid. Ja Oskar ütles, et ta sai just lõuna söödud ja läks õue ning siis pauk käis. Ta kohe tundis, et midagi on juhtunud, et siit kandist sellel ajal pauku ei tohtinud tulla. Ja räägiti, et konservikarbi täis meest pandi kirstu.

Ahti: Oskar ütles?

Aari: Jah.

Aari: Ja neil oli poeg. Pojal oli mingi viga ja suri noorelt ära. Mingi loote viga oli.

Ahti: Kas see oli jutt, et Juuli tahtis varjata, et ta lapseootel on, ja sidus ennast kinni, et peenemana välja paista?

Aari: Jah. See laps sündis vigasena ja suri ära. Nii et see Juuli jäigi üksi sinna. Ta on noh Mardilt, olid Mardi Juhan, Ella, Mardi Sass. Juuli oli Mardi perest pärit.

Ahti: Kus see Mardi pere siis alguses oli?

Aari: Mardi kohapeal praegu...

Indrek: Rootslased või soomlased?

Ahti: Aaa, seal kus on Tiit. Oota ja mis Tiidu vanaema nimi oli? Mardi Adeele?

Aari: Adeele on Kunglast.

Ahti: Mardi Adeele on Tiidu [Vallik] ema?

Aari: Jah. Juhan oli korpuse mees, minu teada ainuke siit küla meestest.

Ahti: Korpus tähendab siis Eesti Laskurkorpus?

Aari: Jah.

Indrek: Ehk siis Nõukogude armees.

Aari: Jah.

Ahti: Aaa, Nõukogude armee.

Aari: Kui kolhooside loomine oli, siis toodi loomad ära, Kestlase juures korjati need kokku. Juhan oli siis ainuke parteis ja ta pandi kolhoosi esimeheks. Tema vend oli aga Saksa sõjaväes ja ta varjas ennast Vihternal.

Indrek: Kas need on need mehed, kes tulid paadiga Pärnust?

Aari: Jah.

Indrek: Meie taga seal mere ääres oli sõjaväe osa. Kaevikud on praegu seal. Nad tulid siia ja lasid ühe mehe maha, venelase.

Aari: Venelaste staap oli seal, see oli õhutõrjediivisjoni staap. Mere äärt mööda olid kuidagi tõmmatud signaaltraadid. Mehed [paadist] koperdasid pimedas traatidesse. Tuli tunnimees ja, nagu ikka filmideski, võeti tunnimees maha. Selle tulemusel Reinu Ott, August, Vaidla Viktor ja neli meest võeti kinni ja piinati lossihoovis surnuks.

Ahti: Mis aastal see oli?

Aari: 41, sest sakslane tuli sisse ja tegi need keldrid tühjaks. Ja tulemus oli see, et need mehed kõik, kes Reinu paargus olid... Nagu ikka paargus, oli katel üleval, keedeti mida iganes. Tegid õlut ja tuli põles ja siis sealt Põldemäelt, seal vahepeal puid ei olnud. [Venelased] nägid, et tuli seal ja tähendab, et üks mees võeti maha ja nüüd annavad uuesti signaali. Viidi minema ja piinati nii kaua, kuni surid. Ma ei mäleta, kas Otil või Augustil, nad kaevati ülesse, ja neil olid keeled välja lõigatud ja okastraadiga olid käed kinni seotud. Piinati surnuks, ütleme siis nii.

Ahti: Ja kes olid piinajad?

Indrek: Venelased.

Ahti: Kas Vene sõdurid või?

Aari: Jah.

Ahti: Mitte kohalikud?

Aari: Ei noh kohalikud olid tõlgid. Räägiti, et nad olid Kaarmalt kusagilt ja tulid õhtul jalgratastega, mees ja naine, kes oskasid vene keelt.

Ahti: Aa olid tõlgiks, jah?

Aari: Jah. Ja õhtul tõmmati seal [lossihoovis] mingi diiselmootor käima ja anti gaasi, kui need vangid seal karjusid ja piinati, et rahvas ümberringi ei kuuleks.

Emma: Ja selline koht nagu Metsa?

Aari: Metsa oli metsavahi koht. Metsa Vassil. Räägiti, et ta oli ka naljamees. Riigimets noh, praegu on Vaidla metsatagune kuni Koikani, kus see suur mets oli kunagi. Sellele võeti metsavaht. Ja kui puid võeti, siis ta keksis, et temale alluvast metsast ei saa varastada mitte ühtegi puud. Ta kuuleb ära, kui raiutakse. Siis ta leppis mingite külameestega kokku, olid vist jõulud, et noh mehed käisid ikka joomas ja saatis siis kaks meest metsa kirvestega kuskile tööle. Ja läksid siis õue nagu mehed ikka, õlle joomise juures oli vett ka tarvis välja lasta. Ja siis ütles, et näe varastavad! Lähme võtame kinni. Ja läksid siis mehi kinni võtma, aga need muidugi ei teadnud, mis tagajärjed on. Ja rääkisid välja ja ütlesid me soovime peksta saada”.

Ahti: Aga Metsa Vassil. Kes Juhan oli?

Aari: See on järgmine põlvkond.

Ahti: Kas Esta ja Juhan olid Vassili sugulased?

Aari: Ei ole.

Ahti: Kas lihtsalt saadeti uued inimesed?

Aari: Jah. Vassil suri ära. Naine suri enne ära. Aga mind ei olnud siin, kui Vassil ära suri ja see koht jäi täiesti tühjaks. Aga ma ei tea kas Juhanil mingi haridus oli metsandusest. Tal on Rannakülas kodukoht. Praegu elab siit Päästel.

Ahti: Seal elab Mihkel ju, Naadi majas selle koha peal.

Indrek: Mhm. Noh, need on juba järgmised omanikud ju.

Aari: Naadi on sealt Kaljukülast. Naadi oli külanõukogu, kas esimees või sekretär.

Ahti: Ja kas Naadi oli vist ka noorena mõisas teenijaks? Võhksa mõisas äkki? Ma nagu mäletan, et ta kunagi rääkis.

Aari: Ta ei saa nii vana olla. Aga võib-olla oli ka.

Indrek: Äkki ema oli?

Ahti: Äkki ema oli.

Aari: Ema võis olla. Naadi ei ole nii vana olnud ju. Naad võiks praegu olla äärmisel juhul 100. Võtame tagasi 1920 polnud ühtki mõisa enam. See võis ema olla.

Ahti: Võib-olla.

Aari: Ei tea. Nii kaugele ma ei tea.

Emma: Ja Jaani?

Indrek: Jaani on Vissalt.

Aari: Jaani on maade jagamise järel tekkinud talu. Aga seal on praegu vist nende geoloogide maja. Jaani on uus koht. Jaanilt on ju Andres [Kalamees], selle pere kuulsaim tegelane.

Aari: Sealt rohkem nagu erilist midagi ei ole.

Indrek: Aga Jaani omad tulid Vissalt ju?

Ahti: Kalamees Andres eksole?

Indrek: Jah.

Aari: Minu meelest ta sündis Jaanil. Kasvas üles Jaanil.

Aari: Anne ja Mare?

Indrek: Nad on Jaanil sündinud.

Aari: Jah.

Indrek: Aga Endel [Kalamees] on Vissalt eksole?

Aari: Jah.

Ahti: Aga mis need geoloogid seal puurisid? Mida nad otsisid ja mida nad leidsid?

Aari: Vaevalt sa seda teada saadki.

Indrek: Ma olen rääkinud. Ma rääkisin nende vanade geoloogidega. See naine suri nüüd ära. Nad ikka üht-teist leidsid.

Ahti: Nagu naftat?

Indrek: Ei naftat ei leidnud. Aga mingit fosforiiti ja mingid siukest kraami nad leidsid.

Aari: Seda hoiti kunagi saladuses. Aga need näidised hoitakse vist kõik praegu alles.

Indrek: Ma rääkisin nendega ja nad ütlesid, et midagi väga erku siin Saaremaal küll ei ole. Nad panid meile siia kivide peale need sildid. Mis erinevad kivimid meil on siin.

Aari: Muki Vassel oli Saksa sõjaväes käinud mees. Ja Vasseli õde, õe mees oli Russoviga ühes tehases kunagi, kui Russov oli noor mees veel. Ta kirjutas talle, aga vastust ei saanud.

Emma: Ja Mihkliõue?

Indrek: Mihkliõue on tegelikult vist Vihterna. See, kus Veneida ja Evald on ja Taavi on olnud. No seal kurvis.

Aari: No seal samas peres varjas ennast Mardi Sass, kes tuli Sakslast poolt, kui need üle tulid. Nasti oli tema [Sassi] Pruut. Nad elasid koos ja nii 57. või 58. aastal tulid nad metsast välja. Noh ja peale seda nad abiellusid ka. Kolhoosi kontor oli Turjal Kestlasel. Ja kui Tallinnast või Kuressaarest tulid mingid ametnikud, keda oli vaja ööseks kuhugi paigutada ja otsiti kohta, siis Mardile ja Vihernale ei pandud neid kunagi. Kumbki pere ei võtnud. Aga lähedal [elavad] inimesed teadsid, mis tegelik põhjus oli, aga seda keegi ei rääkinud välja. Aga teatud mõttes oli vimm [Sassi vastu] natuke sees, sest natuke ka Sassi pärast läksid minema Vaidla ja Reinu mehed. Aga Sassi välja ei antud.”

Emma: Ja kes seal Kestlasel võiks praegu elada?

Indrek: Ziv.

Aari: Kestlaselt on pärit Andu Kesküla.

Ahti: Kestlase ja Mardi on nüüd nende pankurite käes.

Indrek: Ei, need on mingid soome-rootslased.

Ahti: Jah. Endised pankurid.

Indrek: Ei tea.

Ahti: Olev on rääkinud niimoodi. Olev oli sulaseks seal.

Indrek: Oli jah, aga nüüd mul ema on ja ei näinud küll pankurite moodi välja.

Aari: Kestlaselt on Kesküla Andu, Juhan mis ta oli kunstnikuliidu esimees oli kunagi.

Indrek: Ta oli selle kunstimuuseumi esimees ka kunagi või?

Aari: Jah. Ta kasiinos mängis ennast võlgu ja mingi jama tekkis tal naistega. Loomulikku surma ta ei surnud igatahes.

Ahti: Kas seal oli mingi tarbijate kooperatiivi hoone või ei olnud?

Aari: Suvila oli.

Indrek: Seal peeti mingeid pidusid kunagi.

Aari: Kunagi, kui Andrus sai Tallinnas heale järjele ja Alf oli mingi ehitusorganisatsiooni peainsener või midagi sellist, siis ema lirikale ei sobinud eriti maaelu. Ja läks pealinna elama ja sinna ta suri ja jäi ka. Ja Seiu oli kalur, siin püüdsid koos veel su vanaisaga. Ja siis see koht jäi tühjaks. Ja siis Andu müüs selle kooperatiivile. Tollal olid pidu pidamise majad popid ja see oli tolle aja kohta korralik maja.

Indrek: Kas see on mingi Eesti aegne maja üldse?

Aari: Jah.

Emma: Ja kes praegu Vihternal elab?

Indrek: Vihternal on ju Seeni ehk siis Neeme ja Juhan on ka ju.

Aari: Sealt perest nagu kuulsusi eriti ei tulnud, aga Aasa oli tolle aja kohta, lõpetas Moskvas mingi kõrgema kaubanduskooli, mis oli siinsete haritud inimeste jaoks üsna kõrge tase. Ta oli kaubandustehnikumis mingi õppealajuhataja. Juhan oli laeva kapten. Mul jäi meelde, kui Juhan oli pettunud Aasas ja kõva käraka mees oli ning jõi ja tal auto põles maha ju tee peal. Ja Aasa esimene mure oli, kas auto jäi terveks.

Emma: Ja Linnurahu?

Indrek: See on vana kala vastuvõtupunkt. Seal olid kunagi kalatsehhid, soolati kala isegi.

Ahti: Suured veoautod sõitsid iga päev edasi tagasi.

Indrek: Jah, aga praegu elab seal Jaanus Truu ja Terje Truu.

Aari: Mu teine töökoht oli siin. Esimene oli nagu MTJ-s [masina- ja traktorijaamas] ja teisena ma olin siin tööl. Ja siin oli momente, kus näiteks tuli hommikul sisse 50 tonni kala. Ja kui see raisku oleks läinud, oli kohe selge, et Siberisse sõit. Siis olid õues välibasseinid, katus oli peal. Presentbasseinid olid, presendist tehtud 10-15 tonnised. Nendesse pandi kala soola, soolakala pandi tünnidesse ja viidi autodega minema. Kui see 50 tonni tuli ja need

[presentbasseinid] olid täis ja tünnidesse ei jõutud soolakala enam panna või värskelt ära viia kusagile, siis hommikul oli esimene asi jää purustamine. Lint töötas, kala tuli ja jääd pandi kaladele sekka. See [jääpurustamine] oli meeletu töö. Hommikul vara algas, õhtul hilja lõppes. Siin maamehed tahtsid ka kala saada. Miilits passis peale ja kord oli nii, et kala pidi olema soolatud ja pidi Siberisse vangide toiduks minema. Venemaa oli siis üsna sitasti toidetud.

Indrek: Mis sa arvad, kus jää tuli kalade peale?

Aari: Rändpüük. See oli asustatud.

Indrek: See, kus on jaanitule plats, seal oli tegelikult rändpüügi meeste mingisugune elukoht. Ja need rändpüügi vennad olid teistpoolt Saaremaad. Ja tegelikult see ajalehe artikkel, mis me kirjutasime mingi aeg, selle peale tegelikult üks vend helistas, kes on 84 aastat vana ja ta oli kunagi siin rändpüügis. Ja ta on Tagarannalt.

Aari: See sotsialismi majakas on Kihelkonnal. Sealsed kalurid, kujutad ette, tulid siia, sest seal ääres räime ei olnud. Siis tuli Muhust lõunaränd. Need kõik käisid siin. Siia pere oli täis, Siim oli täis, siis Alvi all olid. Meeletu elu. Siit said mõned naised isegi õnnelikuks.

Ahti: Kohalikud?

Aari: Jah, Tüdrukud ütleme nii, mitte naised.

Emma: Ja Anni talu kohta?

Indrek: No need kõik seal on tekkinud mingi Vabariigi ajal, ma arvan.

Aari: Ei. Anni, Reinu, siis Anna, need on nagu öeldakse enne revolutsiooni aega kohad.

Indrek: Igatahes 1792 kaardi peal Taga-Turjat ei ole. Seal on valge plekk. Ainult Rähni ja sihukesed kohad on.

Aari: Rähnid tulid 1850.

Indrek: Minu arust seal 1792 kaardi peal oli Rähni olemas.

Aari: Ei saa olla.

Indrek: Ming talu seal oli igatahes.

Aari: See ei saa olla sellepärast, et see Võhksa mõisnik kaotas kaardimängus selle maa. Ja kuskilt ma uurisin ka, kirjas oli minu meelest 1852, kui ma ei eksi.

Indrek: Seal oli kunagi mõisakoht, Rähnilt edasi, seal mere ääres. Seal on praegu varemed. Me oleme sealt mingeid münte ja asju leidnud ja sõrmuse. Ja seal on vana kiik alles. Ja kõrged kiviaiad.

Emma: Ja kes seal Annil ja Reinul elab?

Ahti: Annil elas Sulev ju?

Indrek: Jah, aga ta müüs maha selle. Seal elab nüüd Kaido. Ta on üks kahest Faatsia ehituse tegelasest.

Ahti: Need on need uued omanikud, aga Sulev oli seal ju põliselt.

Indrek: Sulev oli minu arust ju hoopis kasupoeg?

Aari: Tema isa õed pärandas talle oma maja ja kui ta sõjaväest ära tuli, siis siin kuidagi Eesti seadused oli niimoodi, et sõjaväelastele anti korterid ja ta sai korteri ka veel.

Indrek: Aga kuidas ta Anni sai? Ta oli ju kasupoeg või ei olnud?

Aari: Ei ta sündis ja kasvas Annil. Sõjaväkke läks ta siit. Ja ta teenis Saksamaad. Ta oli 25 aastat Saksamaal, mereväes teenis. Ja sealt ta võttis naise endale.

Ahti: Kas see oli Ida-Saksamaal?

Aari: Jah. Siis kui see müür langes, siis ta tuli ära ja teenis Loksal. Toodi nad sealt ära. Ja Loksa baasi ülem oli mingi admiral, temaga ta käis siin jahil ja kalal. Ja kui see likvideeriti, vedas endal selle vara kokku.

Emma: Kes Reinul elab praegu?

Indrek: Reinul ei ela kedagi. Aga selle omanik on Milvi õe tütre tütar. Terje Peterson. Iiani naine.

Emma: Ja Vana-reinu?

Indrek: Vana-Reinul on Ülle Tõnisots ja Jaanus Kadarik.

Aari: Reinu koht jagati ära. Juhan ehitas Möldri maja, August ehitas selle Reinu koha. Ella, Juuli, Viine ja Ott pidid jääma. Noh vanaaja seadused olid niimoodi, et Ott pidi saama Reinu koha ja tüdrukud pidid minema mehele ja kodust välja. Aga Agust ja Ott jäid lossi hoovi ning nii jäi see asi seisma ja Juhan sai muidugi Möldri majja sisse, aga läks Siberisse Ilvi pärast.

Emma: Ja kes seal Nigulal praegu elab?

Aari: Mina.

Indrek: Nigula koht oli see, kus see vare on või?

Aari: See maja oli natuke viltu.

Indrek: Sisuliselt ma ei ela praegu ei Nigulal ega Elul. Kahe vahel siis.

Ahti: Kui seal prügikastide juures, kus see keelumärk on, ja sealt paremat kätt kiviaia taga on mingid õunapuud.

Indrek: See on Anna koht.

Aari: See oli mingi väike popsi koht.

Ahti: Oli see kuidagi Madara Lepiku Karla õega seotud?

Aari: Jah, oli küll.

Ahti: See oli Reo Maria või?

Aari: Kuidas, seda ma ei tea, sest juured on Pihlast. Ja Anna mees oli Priidu.

Ahti: Kas koha nimi oli ka Anna?

Aari: Jah. Küla keeles oli ta Anna.

Ahti: Ja selle omaniku naise nimi oli ka Anna?

Aari: Jah.

Indrek: Seal on üks talu veel ju, see, kus see elektrikilp on. Seal oli ju ka talu.

Aari: Ei tea täpselt.

Emma: Aga Möldri?

Indrek: See on ka Vana-Reinust tulnud. Seal elab Manuel ehk siis Silvi lapselaps.

Ahti: Jah, aga kui Silvist rääkida, siis kas Silvi käis Siberis ära?

Aari: Jah.

Ahti: Ja pärast ta oli brigadi.

Aari: Jah. Silvi õppis ära vene keele ja kui see jama nende kaladega tekkis, siis kui palju oli kokku saadud, tont teab. Siberi põrgus oli kuidas see transport toimis. Kuidas see soolati, mis temperatuurini see läks. Kui palju kordi käis Silvi ja lõpuks oskas vene keelt. Ja Koidu Elmut on praegu Koidu talunik. Eugeni isa oli vees koos Ilviga, tont teab kus Venemaal seal neid tünne uuesti lahti võtmas, kaanetamas ja soolamas ja mida nendega iganes tehti, kuskil raudteejaamades. Vahel sattusid nad koos rongis sõitma. Ja sealt edasi tuleb Maanu ja hakkan mina tulema. Aga Elmut sattus vangi. Tal oli väga ilus käekiri ja nad tegid vennaga kahekesi tollale obligatsioonid. Ma ei mäleta, kas oli vaja teha kolm ... teha kaheksaks või kaheksa kolmeks. Kõik muidu klappis. Ja nad tegid selle ära ja läksid välja võtma, aga sattus nii õnnetult, no see oleks niikuinii hiljem välja tulnud, ma arvan, aga see originaal võeti samal päeval välja. Ja läksid istuma. Üks vendi viidi ma ei tea kuhu ja kus kohas ta Venemaal istus ja siis ta sattus Gruusiasse ja jäigi sinna. Ta abiellus seal ja siis, kui siin kalapüügil suur buum oli, tuli ta siia ja tuli kaluriks ka. Aga talle ei sobinud enam see elukeskkond, mis siin ja ta oli Gruusias harjunud ja läks sinna tagasi.

Emma: Aga üldiselt Turja küla kohta, võrreldes minevikuga, kas see on pigem paremaks muutunud või olid vanad ajad paremad?

Aari: Huvitav küsimus. Küsaksin sinult, mis oli vanasti halvast?

Emma: Ma ei tea. Mind ei olnud.

Aari: Kui elada mälestustes, siis siin kees elu, siin oli lavka nagu öeldakse. See oli suur saavutus juba. Ei olnud enam Kallemäele vaja minna. Inimesed tulid kõik lõuna ajal siia, ostsid, kui said, tuldi kõik mehed merelt ära. See oli kohe raudne seadus, pudel veini.

Indrek: Väidetavalt oli selles majas seal kaks poodi kunagi. Oli kaks või?

Aari: Ei, kahte ma küll ei tea.

Indrek: Keegi rääkis, et oli kaks poodi olnud. No kalurid olid nii rikkad lihtsalt.

Aari: Ja oligi aeg niuke, kellelgi ei olnud ju õieti seda raha saada, ei olnud midagi, aga raha said. Siiksaares ma tean, said Annuse poisid tol ajal 150000, said kartuli preemiat.

Ahti: See oli enne reformi siis?

Aari: Jah. Toon näite, kaks rubla millegagi maksis üks viinapudel. Ja sa saad 150000 preemiat ja osta mitte midagi pole. Siin samas, kui rahvas käis, hakkasid tulema mootorrattad, olid targad mehed, kes käisid Tallinnast. Hiljem käisime Soomest, Moskvast ja kust kohast autosid toomas. Tallinnast hakati mootorrattaid tooma. Elu oli kena, kõik käisid kolhoosis tööl. Keegi ei teadnudki, kuidas väljas elatakse. Elu oli kena. Praegu neid inimesi pole enam, nad kukuksid pikali, kui näeksid mis elu praegu on. Keegi ei osanud ette kujutada, kõik olid sellega rahul, kõik oli kena, elu oli kena.

Indrek: No sinu kui siinse peal olen ma seda nii palju rääkinud, aga ma ütlen ausalt, et Turja küla nagu selles mõttes elab küll. Meil on nii palju noori, et see on midagi. Meil kõik pered on täis põhiliselt. Ma tean ühte tühja pere.

Aari: Siiksaares ka kõik küla pered hakkavad täis saama. Taastatakse majad, kõik elu läheb igatpidi paremaks. Midagi pole öelda, ma tõin lihtsalt näiteks, mis vanasti.

Indrek: Kunagi me tegime mingisuguse ennustuse või asja, et 10 protsenti Valjala koolist, käis ju kolmest külast meil. See oli mingi 10 aastat tagasi. Ma arvan, et praegu on see protsent suurem veel isegi.

Ahti: Ma ei tea, nüüd tulid sealt Kahtlast ka Valjalga.

Emma: Neid oli ainult paar tükki.

Indrek: Seal oli ju kuus õpilast.

Aari: Või võtame jällegi sellise asja, kui Turja buss hakkas käima. Me käisime kõik koolis jala. Kui Turja buss käima hakkas ja buss ei tulnud, lapsed ka kooli ei läinud.

Indrek: Bussist sai maha jääda.

Aari: Oli muidugi, kuidas keegi oskas.

Indrek: Kui ei viitsinud kooli minna, siis buss tuli varem ja ei jõudnud, vabandust. Ja keegi ei visanud sind kooli ka ju pärast ja jala ei läinud.

Aari: Ja teed ei lükatud lahti. Praegu ei ole mingit probleemi. Kunagi läksime vist uue aasta päeval, kui ma läksin linna tööle siis, kui me juba Saaremaal olime. Ja siis see sama Kestlase Alf ja Andu pidid ära minema Tallinnasse. Neil oli mingi väike auto. Ja kaevasime, mitte me ei kaevanud, me läksime jala Kallemäele välja ja buss ei tulnud. Kaegasid sealt Elliku põllult, kus praegu lage maa on. Kaevati tee labidatega, mehed aitasid, et Kestlase omad said ära minna siit. Praegu oleks uskumatu, kui tee oleks kinni ja keegi ei saaks siit ära minna.

Ahti: Oota mis selle koha nimi oli? Linnurahu, et seal enne praegust omanikku elas Terminaator või?

Indrek: Nojah. Nii teda olevat nimetatud.

Ahti: Kas ta oli Põhja-Eesti aktsiapanga üks omanikest?

Indrek: Forex panga.

Ahti: Forex tuli hiljem. Äkki siis nendest varemetest?

Indrek: Võib-olla küll. Ma ei tea. Igatahes Forex panga asjad olid tal.

Ahti: Ma mäletan, et ma lugesin üks kord Äripäeva artiklit, et Turja külas tehti merekoolituskeskus.

Indrek: Seda peab küsima sõber Kaido käest.

Ahti: Kaido Kaasiku käest?

Indrek: Jah. Ma olen temaga kunagi rääkinud seda. Rein ei tahtnud sellest rääkida. Ühesõnaga see, et Rein sai selle koha seal, tänu sellele tehti Sakla kontorile uus katus. Siis sai Rein ehitusõiguse siia.

Ahti: Ja siis Rein küsis EAS-i kaudu riigi käest toetust, et teha merekoolituskeskus?

Indrek: Minu teada ta ei saanud toetust. Ma ei tea. Ta ei küsinudki vist. Tal oli raha nii palju. Miks ta küsima pidi?

Ahti: No kuskilt ta sai selle.

Indrek: Ei. See merekoolituskeskus tuli tänu sellele, et ta saaks sinna ehitada. See oli selle pärast. Ta raha ei küsinud kuskilt. Seda ma tean. See oli puhtalt ta enda raha.

Aari: Ja jällegi tagasi. Kuidas praegu on ja kuidas vanasti oli. Näiteks Madara rahvas ei käinud kusagil vilja jahvatamas. Kauplusest osta ei olnud. Vili jahvatati, mis jahvatada oli, oma tuulikus. Madaral oli ju tuulik. Ma ei tea, kas sellest praegu ka midagi järel on.

Ahti: Seal on lõkke auk, seal tuuliku platsis.

Aari: Kas seal kasvuhoone taga?

Ahti: Jah seal kasvuhoone taga, seal künka otsas. Seal me need kivid tassisime ära ja ehtasime ...

Aari: Ja jällegi Möldrimäel oli tuulik. Ei olnud kusagile vaja minna. Kõik tehti kodus ära.

Indrek: Vihternal oli ka ju tuulik?

Aari: Vihternal oli, Mäel oli, Vissal oli.

Indrek: Vaidlas oli.

Aari: Vaidla on Siiksaare.

Indrek: Ei. Vaidla on Turja. Turja on suur küla. Turja piir on see Jalaka, mis on Oessaares.

Aari: Jalaka on Vaidla poolik. Vaidla Kustu jagas oma talukoha kahe poisi vahel. Jalaka on Vaidla vaeslaps.

Indrek: Aaa. Vaidla on Turja.

Aari: No võib-olla on siis.

Ahti: Oota, Vaidla on ka nüüd?

Aari: Vaidla oli keskne koht. Vaidla oli, kus meie esivanemad seal koolis käisid.

Ahti: Sinna ei lähe elektritki.

Aari: Teine koolimaja oli Koolikoht, kus on praegu, kes teil elab seal?

Indrek: Seal ei ela keegi.

Ahti: Koolikohas on jah nurmenukud ja puugid.

Aari: Noh, ma ei tea kohanimesid.

Ahti: Aga me elame lähedal seal. Paarsada meetrit.

Aari: Selle koha või kooliharidust anti seal. Ja selle haridust anti Vaidlas.

Ahti: Sest Vaidlas me käisime jalutamas. Seal on 1924 oli vist selle maja sisse pandud number.

Aari: See on ilmselt mingi... Sellepärast, et see rehetoa osa on ju hulga vanem. Ja seda, kus kool oli, seda maja ei ole enam.

Indrek: Seal oli kaks Vaidlat ju?

Aari: Jah kaks Vaidlat.

Indrek: Seal teine oli, kus need varemed on, teine oli siit vasakut kätt. Siin Turja pool.

Aari: Ühesõnaga kus oksahunnik peal on praegu.

Indrek: Jah.

Ahti: Aga kui elust rääkida veel, kuidas keegi elas, siis mulle tuleb meelde Madaralt, siis Lepiku Sulevi elu. Ta oli siis sportlane. Mis ta oli Nõukogude Liidus ka vist mingi viienda koha saavutanud. Mitmevõistleja. Ja paberite järgi oli ta Karagandas vasekaevanduses tööl. Aga eriti ta vasekaevanduses ei käinud. Elu oli tal kohati selline olnud, et ta sõits Karagandast lennukiga Almataasse lõunat sööma ja siis tagasi.

Aari: Alustame sellest see sportlane. Siin oli Vihterna, praegu on see võsasse vist kasvanud. Siin oli palliplats, võrkpalliplats. Äri, Aasta, Lehte, Sulev, Eha, Aimi ei olnud. Kõik nad tõukasid kuuli, viskasid oda. Oma vahenditest tehtud spordiriistadega hüppasid kõrgust, mängisid palli. See kamp oli sportlik. Kui nad läksid esialgu, minu arust käisid Tumalas, Tumala kool kaotati ära ja lõpetasid nad keskkooli piiril Muhus. Ja seal oli täpselt sama. Oli noh kuidagi sportliku vaimuga koolikasvatus seal. Ja ta läks sõjaväkke ja sõjaväest ta jäigi sinna, Sulev.

Ahti: Ja siis ta hakkas järsku kasvama, ta kasvas veel sõjaväes paarkümmend sentimeetrit pikemaks.

Aari: Ta oli pikk mees jah. Ja seal ta tuli oblasti meistriks, ta tuli ma ei tea mitmendaks. Kas ketast või kuuli. Aaa Lehte oli siin kettas rajoonimeister.

Ahti: Ahah. Seda ma ei teadnudki. Lehte on mu ema.

Aari: Jah. Ja mitmed aastad oli tema käes kettaheite rekord. Aga Sulev tuli minu arust kuulitõukes vist.

Ahti: Ta tegi viievõistlus või?

Aari: Jah, mitmevõistlus. Kuulitõuge ja Ida-Karagandas oblasti meistriks tuli ta ka mingil määral. Siis ta rääkiski, ma küsisin noh, kuidas teenistus on ja no ta on minust vanem küll, aga ikkagi me olime ühe küla poisid ja kui harva nagu näed. Ma pole teda peale selle, kui ta sõjaväkke läks näinud. Aga siis olime koos ja kuidas siis teenistus ja tema ei tea. Mis moodi see asi siis käib, kuidas palka saab? Ta ütles, et ma tulín täna ära, tahtsin koju tulla, võtsin lennuki pileti ja kassas ütlesin, mul on vaja nii palju raha ja ei probleemi. Anti nii palju, kui ma küsisin, siis ta ütles, ma ei tea.

Ahti: Osa raha ta saatis koju, et saaks Madara majale katuse teha.

Aari: Jah. Seda ta ütles ka, et ma aitan, kui mult küsitakse. Aga muidu tol ajal kaevurid, kus nad olid, said igal pool raha, võrreldes teistega.

Indrek: Kaevurid ja kalurid. Mõlemad olid rikkad.

Ahti: Adeele oli küsinud tema käest ega sa ei karda seal pimedatel tänavatel Allmatas või seal Karagandas? Siis ta oli vastanud, et Kashastanis üks mees on must kiirem, aga teda ma tunnen, ta on mu sõber. Nii et ei karda midagi.

Aari: Aga kui ta ära tuli, siis see elu ei läinud tal kõige paremini siin.

Ahti: Ta suri varakult vähki ära ja oli 40-ndates või midagi sellist.

Aari: Perekonna asjad läksid ka käest ära. Nii palju, kui ma tean.

Ahti: Aga mis vähk tal oli, seda ma ei tea siamaani.

Aari: Seda ma ei tea ka. Ei mäleta lihtsalt. Aga kas siin oli mingi telliskivitehas kuskil või vabrik väike?

Indrek: Saklas oli.

Ahti: Saklas oli. Nii et siin kuskil ei olnud?

Indrek: Ma sain aru, et see polnud nii väike midagi. Seda Sakla tellist on ju kõik kohad täis.

Aari: Siiksaares oli lubjatehas. Piiri Juhani laul oli, et Siiksaares, kus lubjatehas käidavas kohas, seal oli, kui Piiri kohast võtta otse sinna Tulki Reinu maja juurde, siis seal vahepeal on nüüd kõik mets kasvanud. Lubjaahi on ju väga suur. Lubjaahjuga põletatakse lupja. Igal pool pidid inimesed ise hakkama saama. Kus põletati lupja, Saklas oli savi, tehti telliseid. Saklas oli kaks tükki. Ludil oli ja Rubil. Rubil ja seal all. Mis ta nüüd on, kus elavad need Püüdingud. Seal tehti telliseid. Kõik see liiv ja kruus oli kohapeal. Igal pool pidi mingi lahendus olema. Ega siis praegu on ju lihtne. Lähed kauplusesse ja kui ei ole, siis tellid.

Emma: Aga aitäh! Sain palju infot.

Aari: Elu on kena. Läheb veel paremaks.

Ahti: Elu oli siis kena ja elu on praegu kena.

Lisa 7. Turja majapidamised 2024. aastal. Suuline info Ahti Kuriselt

Talu nimi	Info majapidamise kohta
Villa	Villa majapidamises on 2 maja. Ühes elab vanaema Griina ja teises perekond Kuris. Kuriste peres on 5 last ning ema ja isa. Laste nimed on Emma, Anna Malena, Maria, Paul Oskar ja Leo. Isa nimi on Ahti ja ema nimi Evelin. Niidi kinnistu omanik Kalev Kuris mõõtis selle kinnistu 2000-ndatel aastatel lahku Niidi kinnistust ja kinkis oma pojale Ahtile. Villa kinnistul kasvab palju käpalisi, mis on looduskaitse all.
Niidi	Niidi majapidamine asub muistse Vissa talu maadel. Vissa talu oli omal ajal suurim terviktalu. Vissa talu erastas 1990-ndatel aastatel Kalev Kuris, nimetas selle ümber Niidi taluks ning elab seal siiani. 2000-ndatel aastatel mõõtis Kalev kinnistust lahku Kadaka, Luigelaiu, Saare ja Küüni kinnistud, kuhu tänaseks on elama asunud uued ajutised elanikud. Kalev on talu põldudel aastakümneid kasvatanud maasikaid, kuid tänaseks selle tegevuse lõpetanud. Kinnistul on ka metsamaad ning rikkalik taimekooslus.
Mäe	Mäel on 4 majapidamist. Mäe Teodori, Mäe poiste, Paomeeste tädi Almi Tugev on kuulus luuletaja. Tugev Almi on Alduri õde. Aldur on Mäe vanim inimene praegu.
Vahtramäe	Vahtramäel on 1 majapidamine.
Vana-Vissa	Vana-Vissa on kunagise Vissa süda, aga praegu ei ela seal kedagi ja majad on lagunened. Vana-Vissa omanikuks on Alar Kalamees.
Kadaka	Kadaka asub looduskaunis kohas Natura loodushoiualal. Seal olev suvila kuulub Agnes Kurisele, kes on sündinud Kuuse talus, kuid hetkel elab ta koos tütreaga Irimaal.
Saare	Saare kinnistul asub suvila, mille rajas sinna Soomest pärit inglise keele õpetaja. Praegu kuulub see koht pankade ja riigiasutuse juhina töötanud Krõõt Kilvetile.
Luigelaiu	Luigelaiu kinnistul on suvila, mille rajas Soomest pärit puusepp Urmas Lämsa. Praegu kuulub see logistikasektoris töötavale härra Nikonorovile.
Piipre	Piiprel elas Piipre Maimu ning tema poeg Mati. Nüüdseks on talu müüdnud ühele välismaalasele.
Alvi-Tänav	Alvi-Tänaval elab Aado Toomsalu.

Alvi	Alvil elas Alvi Oss. Praegu käib seal nädalavahetustel tema poeg.
Madara	Madaral elavad Kuusel sündinud Olev Kuris abikaasaga. Madara maatüki ostis enne II maailmasõda saja aastase laenuga Olevi vanaisa Karla Leppik. Karla Leppikul oli poeg nimega Sulev Leppik. Ta jõudis laenu maksta vaid mõned aastad, enne kui nõukogude võim talt maa ära võttis. Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega said Karla järeltulijad maa endale, pidamata laenu tasuma.
Elgi	Elgi kinnistul asub endine Kungla kolhoosi kontor, mis ehitati külaelanike teada küüditatud inimeste lammutatud majadest. Praegu elab seal perekond Pitk. Peres on 4 last, ema ja isa. Isa Rait Pitk on ka tegev Turja sadama arendamisel.
Kuuse	Kuusel elab seal sündinud Kaja Mäerand koos elukaaslasega. Kuusele ehitas maja Kaarmalt pärit ja praegu Niidil elav Kalev Kuris, kes kosis Madara talu tütre Lehte Leppiku. 2000-ndatel renoveeriti maja laenu najal ning hinnati ka kaunimaks Eesti taluks. Nagu laenude puhul vahel juhtub, läks see maja haamri alla.
Lootuse	Lootusel elasid kunagi Juuli ja Oskar. Juuli oli Mardi perest pärit.
Metsa	Metsal elas metsavaht Vassil ja tema naine. Alguses suri ta naine, siis ka tema. Kui Vassil suri, jäi see koht tühjaks. Pärast seda asusid sinna elama Juhan ja Esta.
Jaani	Jaani on maade jagamise järgi tekkinud talu. Jaanil elas Kalamees Andres. Seal on sündinud ka Anne ja Mare.
Mihkliõue	Mihkliõuel elavad Veneida ja Evald. Seal elas ka Taavi.
Kestlase	Kestlase on vana koht. Kestlaselt on pärit Ando Kesküla. Seal elasid Andrus, Alf ja nende ema lirika. Seisu oli kalur. Siis jäi see koht tühjaks ja pärast müüs Andu selle kooperatiivile. Seal oli suvila ja omal ajal peeti seal palju pidusid. Praegu elab seal Ziv.
Vihterna	Vihternal elasid Juhan, kes oli laevakapten ja Aasa, kes lõpetas Moskvas mingi kõrgema kaubanduskooli. Veel elas seal kunagi ka Neeme.
Linnurahu	Linnurahu on vana kala vastuvõtupunkt.
Vana-Mardi	Vana-Mardi on tänaseks endale ostnud ja renoveerinud Rootsi juurtega Soome pankurid. Vana-Mardi eelmine peremees Tiit Vallik oli ametilt allveekeevitaja ning käis kaug-idas tuukrina allveelaevu parandamas. Tiidu vanaema oli Mardi Adeele.

	Mardil elasid kunagi veel Mardi Juhan, Ella ja Mardi Sass. Juhan oli kolhoosi esimees.
Anni	Anni talu peremees Sulev müüs talu hiljuti Facioga seotud Kaidole.
Vana-Reinu	Vana-Reinul elavad praegu Ülle Tõnisots ja Jaanus Kadarik.
Nigula	Nigulas elab praegu Turja külavanem Indrek Iljas. Ametlikult ei ole ta külavanemana kinnitatud, aga kõik peavad teda külavanemaks. Neil elab seal ka üks tark kaaren, kellele pererahvas toob Selverist konserve.
Reinu	Reinul ei ela praegu püsivalt kedagi. Selle omanik on küll Terje Peterson.
Möldri	Möldril on tulnud Vana-Reinust. Praegu elab seal Manuel ehk siis Kalamees Silvi lapselaps. Silvi käis ära Siberis. Pärast oli ta brigadir.